

*Живот и дело
српских научника*

Српска академија наука и уметности

*Живой и дело
срїских научника*

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

BIOGRAPHIES AND BIBLIOGRAPHIES

Volume XVII

II SECTION

COMMITTEE FOR RESEARCH INTO THE LIVES AND WORKS
OF THE SCIENTISTS IN SERBIA AND SCIENTISTS OF SERBIAN ORIGIN

Book 17

*Lives and Works
of the Serbian Scientists*

E d i t o r

Academician

VLADAN D. DJORDJEVIĆ

BELGRADE

2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

БИОГРАФИЈЕ И БИБЛИОГРАФИЈЕ

Књига XVII

II ОДЕЉЕЊЕ

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И РАДА НАУЧНИКА У СРБИЈИ
И НАУЧНИКА СРПСКОГ ПОРЕКЛА

Књига 17

*Живот и дело
српских научника*

У р е д н и к

академик

ВЛАДАН Д. ЂОРЂЕВИЋ

БЕОГРАД
2020

Примљено на VI скупу Одељења хемијских и биолошких наука од 15. јуна 2018. године,
на основу реферата Живорада Чековића, Антонија Ђорђевића, Радоја Чоловића, Владана
Ђорђевића, Јова Јарића и Илије Савића

Издаје *Српска академија наука и уметности*
Покретач пок. академик *Милоје Р. Сарић*

Превод на енглески
Весна Хил
Јелена Миширић

Лектор и коректор
Весна Шудић

Технички уредник
Никола Сивановић

Ликовно решење корица
Милош Пејковић

Тираж: 500 примерака

Штампа
Планета ѝрини

ПРЕДГОВОР

Одбор за проучавање живота и рада српских научника и научника српског порекла, којег је Српска академија наука и уметности основала 1992. год., већ дуже време издаје едицију под називом: Живот и дело српских научника (прва књига је изашла 1996. год.). До сада је изашло 16 књига Едиције, у којима су обрађени живот и рад око 200 научника из области природно-математичких, медицинских и техничких наука, који су резултатима свога рада значајно задужили нашу науку, и тиме у њој, а такође и у нашој свеукупној култури, оставили дубок траг вредан трајног помена. Поред тога, Одбор је издао и два посебна издања Едиције (после 10. књиге и после 15. књиге) која су садржала само сажетке на енглеском језику о животу и раду до тада обрађених научника, заједно са њиховим портретима. Ова издања Едиције садржала су такође и низ корисних додатака у којима су научници били разврстани по години рођења, области рада, и сл., а такође су били наведени и основни подаци о ауторима који су о њима писали.

Пред очима читалаца се сада налази 17. књига Едиције, са биографијама нових 12 научника. Међу њима преовлађују лекари. Има их пет: Милан Јовановић Морски, Јован Данић, Симо Милошевић, Живојин Бумбаширевић и Саво Перовић. Следе два физико-хемичара (Драгољуб Јовановић и Иван Драганић), два инжењера (Добривоје Божић и Мирко Милић), и по један математичар (Милева Првановић), физичар (Марко Вукобрат Јарић) и метеоролог (Владимир Јакшић).

И овога пута имам пријатну дужност да се захвалим свим активним члановима Одбора на труду који су уложили у одабиру компетентних аутора и рецензената, као и на низу корисних примедби и сугестија које су имали, да би ова књига задржала квалитет претходних. Посебну захвалност дугујем секретарици Одбора г-ђи Вери Батини на преданости и посвећености важном послу којим се Одбор бави. Захваљујем се такође техничком особљу Академије и особљу издавачког предузећа *Планета ѝринџи*.

Београд,
фебруара 2020. год.

Главни уредник
академик Владан Д. Ђорђевић

PREFACE

The SASA Board for the Study of Life and Work of Serbian Scientists and Scientists of Serbian Descent, which the Serbian Academy of Sciences and Arts established in 1992, has been publishing a book series titled *Life and Work of Serbian Scientists* (its first volume came out in 1996). So far, 16 volumes of the series have been published, wherein the lives and careers of about 200 scientists, who pursued their careers in the area of natural and mathematical sciences, medical sciences and technical sciences, were depicted, and to whom, owing to their great achievements, Serbian science is greatly indebted, and who thus left a deep mark on our culture in general, worthy of remembrance. In addition, the Board published two special editions of the series (which came out after Volume 10 and Volume 15) that solely included the summaries in English on the lives and careers of the scientists that were depicted in the series up to that moment, and also included their portraits. These editions of the series also contained a number of very useful supplements wherein scientists were classified according to the year of birth, field of study etc., and they also provided some basic information on the authors who wrote about them.

Currently Volume 17 in the series has come out, containing the biographies of 12 new scientists. The majority of them are physicians. There are five of them: Milan Jovanović Morski, Jovan Danić, Simo Milošević, Živojin Bumbaširević and Savo Perović. There are also two physico-chemists (Dragoljub Jovanović and Ivan Draganić), two engineers (Dobrivoje Božić and Mirko Milić), and one mathematician (Mileva Prvanović), one physicist (Marko Vukobrat Jarić) and one meteorologist (Vladimir Jakšić).

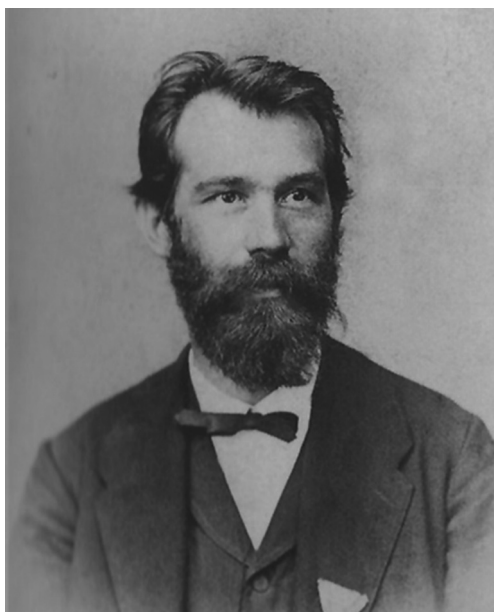
Once again, it is my pleasant duty to thank all active members of the Board for the efforts they devoted to select competent authors and peer-reviewers, as well as for a number of their very useful remarks and suggestions, so that this volume would reach the standards set by the previous ones. I would like to extend special thanks to Ms Vera Batina, secretary of the Board, for her commitment and dedication to this important work of the Board. A special thanks goes to the SASA staff and the staff of the publishing house *Planeta Print*.

Belgrade,
February 2020

Editor-in-Chief
Academician Vladan D. Đorđević

МИЛАН ЈОВАНОВИЋ МОРСКИ
(1843–1896)

Снежана Вељковић

БИОГРАФИЈА

ДЕТИЊСТВО

Академик Милан Јовановић, у своје време познат под надимком Морски, рођен је 1834. у селу Јарковцу, у Банату, у Торонталској жупанији Хабзбуршке царевине.

Јарковац је у то време припао Војној граници и то *Илирском граничарском њуку* који је формиран 1770. године. Поуздано се зна да су Срби живели у селу од почетка 18. века. Јарковац је био значајан центар за околна села јер је имао школу и цркву. Јарковачка школа се први пут помиње у попису школа из 1768, у време када је опат Фелбигер (*Johann Ignaz von Felbiger, 1724–1788*) извршио реформу школства у царевини Марије Терезије 1774. године. Основно школовање стављено је под управу државе и постало је обавезно за децу оба пола, а наставни планови и уџбеници били су јединствени за целу Монархију. Српска православна црква подигнута је у селу 1797. године.

Војна граница, симболично речено, представљала је живи бедем између две царевине, Отоманске и Хабзбуршке; насељена српским живљем, била је увек под непосредном управом бечког двора. На основу привилегије да имају своју црквено-школску аутономију, Карловачка митрополија је од свог оснивања преузела школовање српске деце. Српске народне школе звале су се *Илиричке мале школе*, а децу су подучавали учитељи православне вере. Да би наставили школовање, ова деца су морала да се укључе у немачке или мађарске ниже и више гимназије.

Село Јарковац се развијало поред реке Брзава. На левој обали налазило се село и граничарска милиција. Милитари (граничари) живели су по војним правилима, добијали плату за чување границе и узгајали

стоку. На другој обали били су сељаци баштовани, паори, који су радили на спахијским и грофовским имањима, давајући немешима десетке од својих производа. На две обале Брзаве владале су две врсте закона: граничарски за милитаре и мађарски за паоре.

Лазар Јовановић био је капетан Илирског граничарског пешадијског пука. Са женом Настом (Анастасија) имао је седморо деце – два сина и пет ћерки. Живели су у Великом сокаку, у пространој кући са шест прозора. Дете које су добили 12. априла 1834. године добило је на рођењу име Манојло. Био је то касније чувени Милан Јовановић Морски.

ШКОЛОВАЊЕ

Манојло/Милан пошао је 1840. у сеоску школу, тада шесторазредну. Школу је завршио 1846. или 1847. Учитељи су му били Никола Матејић и/или Ђорђе Ђорђевић, који су у периоду од 1834. до 1847. радили у тој школи. У исту школу ишли су његов брат и сестре, јер је школа имала учитељицу и одељење за девојчице.

Српска деца су тада учила читање, писање, рачун и хришћанску науку. Поред тога морали су да науче молитве, црквено појање, верске обичаје и обреде. У школи није било ни речи о српском културном (усменом) наслеђу, још мање о националној историји. То је био период пре него што је Ђорђе Натошевић (1821–1887), лекар и педагог, врховни надзорник српских народних школа у Војводини Српској, урадио највећу реформу српског школства која је отпочела 1857. године у Темишвару.

Зато се детињство српске деце развијало у традицији приповедања догађаја из славне прошлости старе српске државе и сталног подсећања на јуначка дела готово митских јунака. Историја српског народа, сачувана у причама и песмама у десетерцу, усмено се преносила на сеоским поселима. То је било потребно да би се одржала свест о Србима као историјском народу и да би се разумео њихов положај у Аустроугарској монархији.

Године 1848. дечак Манојло/Милан напунио је четрнаест година.

Тешко је закључити шта је он знао о револуционарним покретима који су се те године одвијали по Европи, о Великој буни у Пешти марта 1848. којом је Угарска покушала да се издвоји из Хабзбуршке монархије, о Лајошу Кошуту, о оружаним сукобима Бечког двора и мађарског племства, али сигурно је осетио узбуђење кад су национални немири захватили и Србе у његовом селу, граничаре и сељане. Чежња за слободом, негована кроз усмена предања на поселима, претварала се у очекивану борбу са Мађарима. Српски граничари, професионално одани Бечком двору, борили су се на страни Аустријанаца. Током 1848. и 1849. године страховите борбе између Срба и Мађара водиле су се код Панчева и Вршца,

околних села, укључујући и Јарковац. У помоћ, у Банат, кнез Александар Карађорђевић послао је неколико хиљада добровољаца из Србије а предводио их је војвода Книћанин, који је са добровољцима дошао у Јарковац.

И поред одважне одбране, Мађари су надвладали Јарковчане. Запалили су село, школу и цркву. Резултат аустријско-мађарског и мађарско-српског сукоба било је стварање *Војводсџива Србије и Тамишкој Банаша*.

Тако је завршено сеоско детињство Манојла/Милана Јовановића.

Отац породице, Лазар Јовановић, граничарски капетан, одлучио је да се преселе у Вршац, где су му деца, синови сигурно, наставили школовање. Манојло/Милан Јовановић постао је ђак ниже гимназије у Вршцу. У школи је учио латински и немачки језик, географију, природопис, антропологију, историју света, археологију, логику, реторику, поезију, класичну књижевност, физику и аритметику. На српском је учио српски језик и веронауку. У овом граду видео је први пут позоришне представе које су држале дилетантске групе. Чар позоришта га никад неће напустити.

У близини Вршца налазило се огромно, богато имање аристократске породице Јагодић која је била лојална Монархији, али и одана свом роду и пореклу. Спахија Петар Јагодић је запазио паметног и радозналост српског дечака и одлучио је да га школује. Тако је Манојло/Милан упућен у Темишвар, у вишу гимназију.

Завршио је вишу гимназију у Темишвару, где је провео најмање четири-пет година. У то време одвијала се и Тунова реформа школства у читавој Монархији, по којој је школство постало централизовано и подређено министарству у Бечу. У гимназији су латински, немачки, мађарски и грчки језик били обавезни предмети, а француски језик и свирање инструмента по избору, били необавезни. Јасно је да из ове гимназије потиче његово свестрано образовање, као и познавање музике.

На крају школовања положио је испит зрелости – матуру. Тиме је стекао услове да се упише на било који универзитет или академију на простору Аустријске царевине.

Матурант Манојло/Милан Јовановић стигао је Беч највероватније 1854. или 1855. године и почео да студира медицину.

СТУДИЈЕ МЕДИЦИНЕ У БЕЧУ

Бечка медицинска школа била је престижно место за учење медицине. Студенти са целе територије Монархије хрлили су у Беч, непосредно после положене матуре, или после годину две студирања на другим факултетима.

Революционарна 1848. година, током које је дошло до великих промена у политичком животу европских земаља – називана је и докторска револуција на Бечком универзитету. *Слобода предавања, Слобода учења!* (*Lehrfreiheit, Lernfreiheit*) – био је принцип који је објавио нови *Дворски одбор за образовање* марта 1849. То је био званичан почетак новог доба универзитетске наставе. Настава медицине у периоду од 1848. до 1870. позната је као Друга или Нова Бечка медицинска школа (*Zweite Wiener Medizinische Schule, Neue Wiener Medizinische Schule*).

Друга Бечка медицинска школа била је у пуном процвату када је гимназијалац Манојло/Милан Јовановић, дошао у Беч да студира. Учили су га најугледнији професори: Рокитански, Хиртле, Ретенбрахер, Бруке, Шкода, Думрајхер, Ополцер, Длаухи... Патолошка анатомија постала је основ свих научних истраживања, почело је хистолошко испитивање ткива и ћелија и развијање експерименталне патолошке физиологије. Истовремено се популарисала и нова медицинска грана – хигијена. Прање руку, симболичан гест чистоће, чији је значај открио Семелвајс (*Ignaz Semmelweis*) претворило је велики број тадашњих лекара у здравствене просветитеље и чуваре народног здравља.

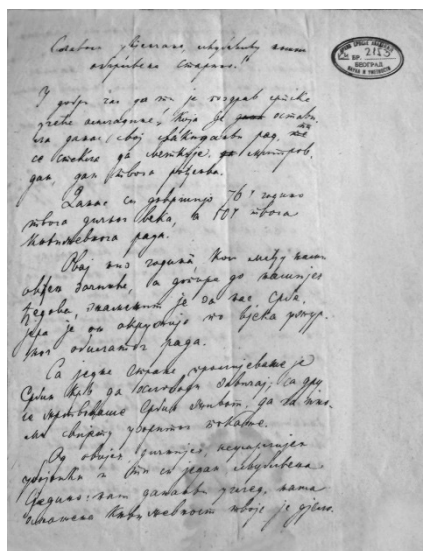
Постоје подаци да је Милан Јовановић 1862. био уписан у зимски семестар (не и које године студија), да је исписан 1867, да му је отац трговац и да је стипендиста. У то време био је један од двадесет и три Србина, студентата медицине у Бечу.

Студије медицине су трајале пет година. Студент је морао да одслуша шест клиничких семестара: два из медицине, два из хирургије, по један из породилства и офталмологије. На крају пете године морао је да положи три завршна испита: ригурозоме. Израда докторске тезе, као завршни део студија медицине тада није била обавезна. Промоција се обављала одмах после положеног последњег испита и промовисани лекар могао је одмах да се бави само лекаrstвом у приватној пракси. Докторска теза могла је да се брани накнадно – на бечком или неком другом факултету у Хабзбуршкој монархији.

У Бечу Милан Јовановић је студирао медицину, оженио се Терезом Лабор, основао ђачко удружење *Зора* и почео своју књижевничко-критичарску каријеру.

Када је на Митровдан 1863. Вук Стефановић Караџић (1787–1864), славио свој 76. рођендан, сва српска омладина у Бечу дошла је да га поздраве и да му честита рођендан. У име те омладине поздравио га је Милан Јовановић, пригодним стиховима које је лично написао (налазе се у архиви САНУ).

Српско ђачко (академско) друштво *Зора* основано је 15. новембра 1863. у Бечу, на његов предлог. То је било потпуно друштво за Србе ме-

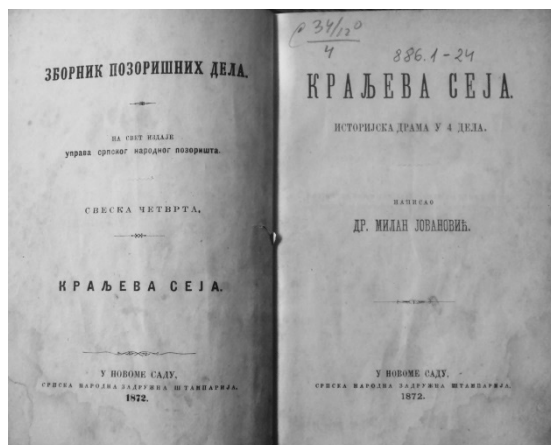
Сл. 1. Рођендански поздрав Вуку С. Караџићу, 1863. године

дицинаре, пречане, намењено културним активностима и међусобном помагању. Први председник био је Милан Јовановић, који је и одредио да се редовне јавне седнице одржавају сваке недеље. Сваки члан био је обавезан да годишње спреми бар један књижевни рад за друштво.

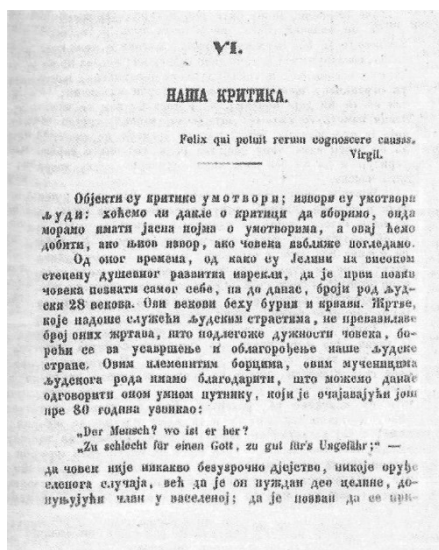
Једанаестог децембра 1863. одржана је прва седница новог друштва. За сам чин отварања Милан Јовановић је спевао песму која је почињала стихом: *Беше тмина у Србина, беше торки јад...* Ова песма је доцније редовно певана на састанцима друштва.

Милан Јовановић је почео озбиљно да се бави књижевним радом за време боравка у Бечу. У ђачкој дружини *Зора*, прочитао је тај свој први књижевни рад – историјску драму у четири чина под поетичним називом *Краљева сеја*.

Исте године предао је драму Јовану Ђорђевићу, управитељу Српског народног позоришта у Новом Саду. Премијера *Краљеве сеје* одржана је у Осеку (Осјеку) 23. новембра 1864. После премијере у Осеку представа је приказана 1864. у Вуковару и Новом Саду, 1865. у Ср. Карловцима, Новом Саду, Вршцу, Великом Бечкереку, Новом Бечеју и Старом Бечеју; 1866. у Сомбору, Суботици, Баји, Новом Саду, Земуну, Вршцу и Панчеву; 1867. у Великом Бечкереку, Темишвару и Београду; 1869. у Шапцу и 1870. поново у Новом Саду! Свих двадесет представа давала је дружина Новосадског српског позоришта.

Сл. 2. *Краљева сеја* – први драмски текст Милана Јовановића, 1864. године

Сл. 3. *Наша критика*, Летопис Матице српске, 1864. године

Озбиљни текстови који су привукли пажњу читалаца и увели га у свет српске књижевности појавили су се 1864. у *Летопису Матице српске*. То је био чланак *Наша критика*. Тада је написао и прве критичке приказе који су изазвали озбиљну полемику и доста узбуђења у малом кругу српских књижевника.

Милан Јовановић је остао веран својим начелима критичке анализе књижевних и позоришних дела. Његове критике, рецензије, реферати и прикази штампани су следеће три деценије у часописима: *Лейхойис Маџице срџске*, *Позоришиџе*, *Срџске новине*, *Вила*, *Јавор*, *Млада Србадија*, *Срџска зора*, *Оџаџбина*, *Јединство*, *Срџске илустроване новине*, *Глас Црногорца*.

Али, после 1864. у академском удружењу *Зора* нема више Милана Јовановића. Као што се изненада појавио приликом оснивања, енергичан, маштовит, упоран, бескомпромисан, тврдоглав – тако се изненада и повукао.

ДОЛАЗАК У БЕОГРАД

С пролећа 1865. Милан Јовановић стиже у Београд са супругом Терезом.

На челу Министарства просвете и црквених дела тада се налазио заступник министар Коста Цукић, коме се Јовановић одмах обратио с молбом да добије професорско место у једној од виших школа. У молби каже да је 1864. завршио студије медицине у Бечу, које је студирао пуних десет година.

Два месеца касније, постављен је за професора дијететике у Богословији, професора физике, хемије и дијететике у Вишој женској школи, а годину дана касније и за професора дијететике у Београдској реалки. Милан Јовановић не само да предаје у поменутиим школама, већ пише и уџбенике за њих. Истовремено тражи место наставника у Великој школи.

Уз одобрење Академијског савета постављен је за предавача дијететике и судске медицине у Великој школи. Приступно предавање под насловом *Уводно слово за јавну хигијену* на Правном факултету Велике школе Милан Јовановић одржао је 12. октобра 1865. године. Какав је утисак оставила ова беседа, говори податак да је *Уводно слово* у целини било објављено у *Срџским новинама* бр. 118, 1865.

Приступно предавање из судске медицине *Природна наука у служби законодавства и правосуђа*, одржано студентима Правног факултета такође је привукло пажњу великошколских професора и слушалаца. Одштампано је у листу *Вила* 1866. Милан Јовановић написао је програм наставе из судске медицине за оба семестра, који се, у рукопису предавача, налази у Државном архиву Србије. На основу програма написао је и уџбеник за студенте права и поднео га 1867. године Министарству просвете и црквених дела, које је донело одлуку да се исти штампа у 500 примерака.

Господине Митасаре!

Ваша милостива писма које је до
 мени достављено као да је писано у
 име г. Митасаре, који је у својој писми
 да га је он доставио, ја сам дошао да
 ја сам дошао дошао, ја сам дошао дошао

1. ја сам дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао

2. ја сам дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао

3. ја сам дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао

Митасаре
 ја сам дошао дошао дошао дошао

Господине Митасаре!

Господине Митасаре!

Господине Митасаре!

Сл. 4. Молба Милана Јовановића за место доцента у Великој школи

Господине Митасаре!

По Вашем предлогу № 3077 одговорно и 28.
 т. примљеног предлога у исти дан, изабрани Митасаре
 Јовановић, који је професионално изабрани г.
 Милана Јовановића, који је дошао у Велику школу
 да се у истој школи изабрани професионално изабрани
 г. Јовановић изабрани г. Јовановић изабрани г. Јовановић

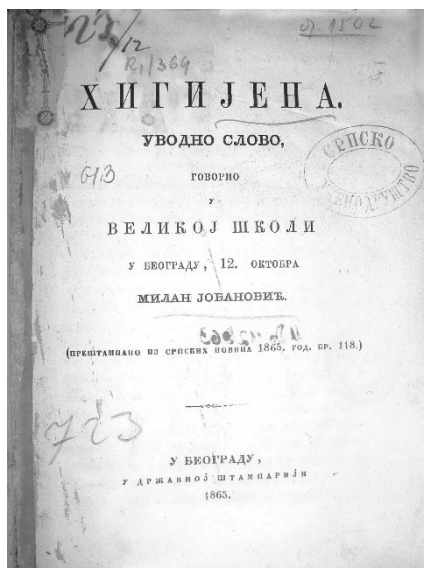
Пошто је Митасаре Јовановић изабрани г.
 Јовановић, који је дошао дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао

Свакога дана, који је дошао дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао
 дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао дошао

за Савоном. 1865.
 Митасаре
 Митасаре

Ваша
 на месту изабрани
 Митасаре Јовановић
 Митасаре

Сл. 5. Одлука Академијског савета да се Милан Јовановић постави за предавача дијететике и судске медицине у Великој школи

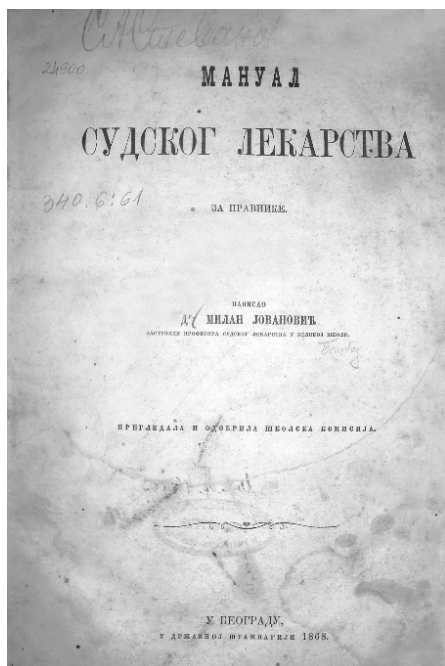

Сл. 6. Уводно слово за јавну хигијену, приступно предавање у Великој школи

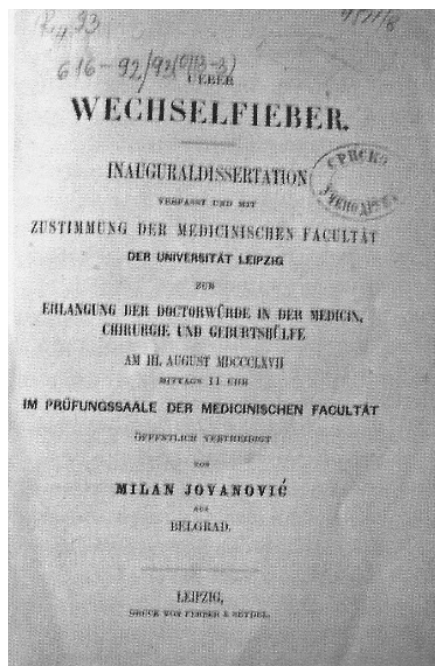
Књига је објављена 1868. године под називом *Мануал судској лекарстџва за њравнике*. За рад аутор је добио награду од 60 дуката цесарских и 25 бесплатних примерака. Треба ли рећи да је то први универзитетски уџбеник из медицинских наука објављен у Србији?

Милан Јовановић предавао је судску медицину и хигијену студентима права четврте године. Његова предавања била су интересантна, другачија од сувопарних правних наука. Оба предмета су привлачила пажњу студената јер је основ предавања било – човечије тело. Велика непознаница, углавном забрањена тема и извор студентске радозналости. Био је омиљен и радо слушан предавач.

У међувремену, 3. августа 1867. Милан Јовановић је одбранио докторску дисертацију под насловом *Ueber die Wechselfieber (О настџујној ѓрозници)* на Медицинском факултету у Лајпцигу! Зашто у Лајпцигу, а не у Бечу где је студирао? Промена универзитета, и за професоре и за студенте, у то време била је уобичајена јер је слободно кретање научника обезбеђивало јединство наставе унутар царства и мање универзитете доводила у тесну везу са оним у Бечу. Сем тога, Лајпциг је у то време био веома популаран међу студентима српског порекла; у том граду су Вук Стефановић Караџић и Сима Милутиновић Сарајлија представили немачким песницима лепоту српских народних песама.

Сл. 7. Мануал судског лекарства за правнике, Београд, 1867. године

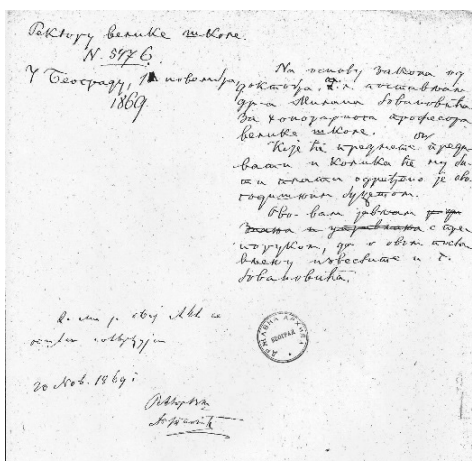
Сл. 8. Докторска дисертација Милана Јовановића, Лајпциг, 1871. године

Један примерак дисертације поклонио је Српском ученом друштву, који се сада налази у библиотеци САНУ, под каталошким бројем U-2057: *Ueber die Wechselfieber – Inaugural-Dissertation von Milan Jovanović, Die Medizinische Fakultät Leipzig. – Seiten 12; 8°, Leipzig, Ferber und Seydel, 1987.*

Новембра 1869. др Милан Јовановић изабран је за хонорарног професора Велике школе. Сем наставе на Великој школи озбиљно се посветио и активностима у београдском друштвеном, културном и посебно позоришном животу. Био је, у правом смислу речи, учесник културног развоја Београда.

У часопису *Вила* (лист за забаву, књижевост и науку, уређивао га Стојан Новаковић, излазио у Београду од 1865. до 1868) објавио је велики број текстова: од књижевних критика и рецензије објављених књига до серије здравствено просветитељских текстова, сваки у наставцима.

Писао је позоришне критике за *Српске новине*, за лист *Јединство* (лист за политику и књижевност, који је излазио је у Београду од 1868. до 1873) којег је, током 1870. и уређивао. Из дана у дан пратио је догађања на

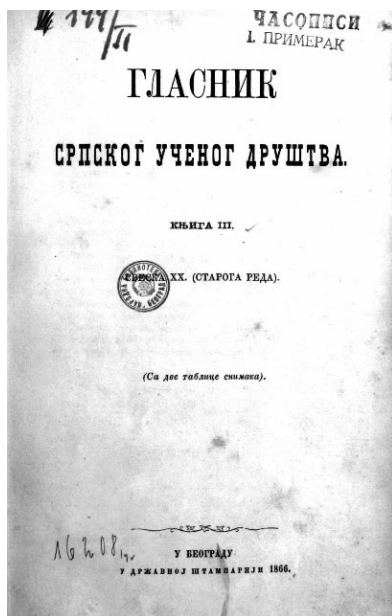
Сл. 9. Решење о постављењу за хонорарног професора

сцени Народног позоришта и о томе написао бројне критике. Не једанпут је изазвао озбиљне полемике.

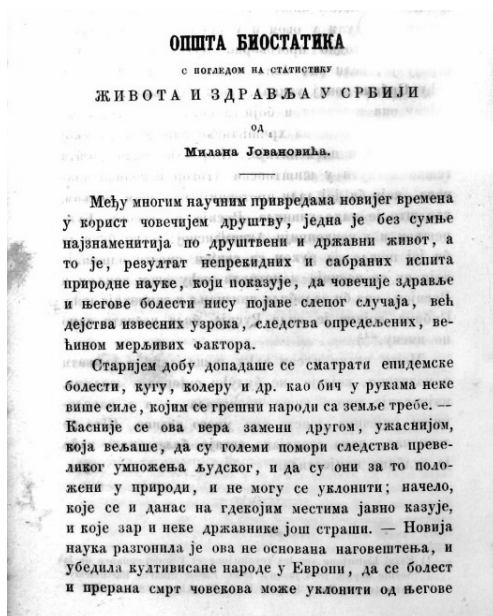
Милан Јовановић је волео музику, разумео је, уживао у њој, чак је и свирао као члан музичког квартета у Грађанској касини. Био је и један од зачетника музичке критике у Београду. Музичко образовање стекао је свакако у Бечу, где је брат његове супруге Терезе, Јозеф Лабор био чувени пијаниста, органиста и композитор.

Милан Јовановић се радо дружио, пријатељовао и стручно сарађивао са школованим пречанима који су живели у Београду. Један од њих био је и Емилијан Јосимовић – први урбаниста Београда, који је, 1867, кад је Београд званично постао слободан, поднео план за уређење града. Јосимовић је тврдио да Београд није здрав град, позивајући се на податке које је изнео Милан Јовановић у чланку *Општа диоштајтика с погледом на сџајисџику животиа и здравља у Србији*, објављеном у Гласнику Српског ученог друштва (1866, књига IV, свеска XX, 102–131). То дело, као и књижевни радови које је објавио раније, били су основ за избор у члана Српског ученог друштва.

Др Милан Јовановић постао је редовни члан *Српског ученог друштва* 6. фебруара 1869. са још дванаест редовних чланова, сви истакнути интелектуалци Београда (Александар Бугарски, Глиша Гершић, арх. Нићифор Дучић, др Владан Ђорђевић, Даворин Јенко, Ђорђе Павловић, др Сава Петровић, Иларион Руварац, Алекса Н. Спасић, Димитрије Стојановић, Стеван Тодоровић и Антоније Хаџић). Једини од њих, Милан Јовановић био је члан у два одсека: уметничког и јестаственичко-математичког.

Сл. 10. Гласник Српског ученог друштва, 1866, књига IV, свеска XX

Сл. 11. Општа биостатика с погледом на статистику живота и здравља у Србији

Милан Јовановић живео је и радио у Београду непуних шест година. Изненада је, септембра 1871, поднео оставку на службу у Великој школи и Богословији, напустио Београд и отишао у Нови Сад. Разлози за такав нагли одлазак могу само да се наслуते у очуваним документима: судска медицина и хигијена нису добиле статус редовне катедре на Великој школи и свађе и расправе са једним од професора.

БОРАВАК У НОВОМ САДУ

У време док је Милан Јовановић живео и радио у Београду, дошло је до великих политичких промена у држави из које је дошао 1865. Рођен у Хабзбуршкој монархији, где је доминирао немачки језик, стигао је у Нови Сад, у Аустроугарску, где је мађарски постао обавезан, службени језик. У обе државе Срби су се са мање или више успеха (неуспеха) борили за свој национални идентитет.

Политички, то време је било обележено снажном личношћу националног лидера Срба – Светозара Милетића и његове *Српске слободоумне сјранке*, основане 1869.

Истовремено је у граду живело и делало неколико изузетних књижевника, уметника, научних и културних радника. Због тога је с разлогом назван *Српска Ајџина!* Др Милан Јовановић дошао је да живи и ради у Новом Саду 1871. године.

Почео је да ради као приватан лекар у свом стану, у Темеринској улици и свој рад је оглашавао у новинама *Застава*. Одмах се укључио у културни живот Новог Сада, пре свега преко Матице српске.

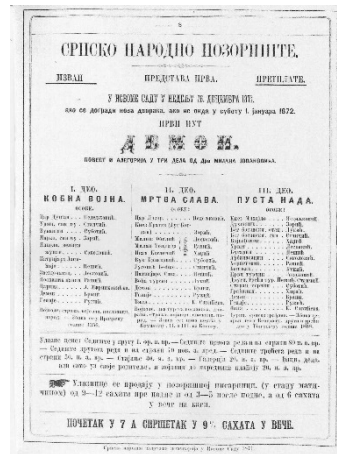
Матица српска је у то време пролазила кроз тежак период (недостатак рукописа за објављивање и велики трошкови штампања). Председник је био Стеван Брановачки, а за потпредседника изабран је др Милан Јовановић. Био је веома активан на састанцима Књижевног одбора. Објављивао је своје чланке, са веома разноликим темама, у *Летопису Матице српске*.

Милан Јовановић је 1871. изабран за професора и управитеља новосадске Градске реалке, основане 1857. о трошку Новог Сада, у корист новосадских Немаца. Милетићев магистрат није укинуо реалку, него је покушао да од ње направи националну школу: доведени су српски професори и повећан је број српских ученика. Милан Јовановић се озбиљно ангажовао да унапреди школу: поправи учионице, набави учила, обезбеди књиге, обезбеди стипендије ђацима. Ишло је тешко јер је морао да се повинује мађарској школској управи. Јовановић се тврдоглаво, увек на српском језику, обраћао дописима новосадском Магистрату, а ови одговарали на мађарском. Кад је добио одлуку мађарског министра школства да мора да полаже испит за професора реалке, он, професор Велике школе, поднео је, децембра 1874. оставку на ову службу. Нови Сад је напустио фебруара 1875, а марта месеца, мађарски министар просвете је укинуо српску реалку.

Кад се Јовановић преселио у Нови Сад, 1871, Српско народно позориште почело је да издаје лист *Позориште* који је уређивао Антоније Хаџић. У првом броју (26. децембра 1871) објављена је драма у стиховима Милана Јовановића, *Демон, њовести и алејорија*, а на задњој страни плакат о премијери истоимене представе. Драма је имала три дела: *I гео: Кобна војна; II гео: Мртва Слава; III гео: Пусша нада*. Интересантно је да је главну улогу у сваком делу, а то су цар Душан, цар Лазар и кнез Михајло, играо исти глумац.

Драмски комади Милана Јовановића извођени су у Српском народном позоришту и то: *Краљева сеја* 1864, 1865, 1866. и 1870. године, *Демон* 1872, *Сан и јава* 1874, 1877. и 1879. Критички прикази представа штампани су у листу *Застава* (1872) и часопису *Позориште* (1874, 1879).

Управа Српског народног позоришта покренула је 1872. године едисију *Зборник њозоришних дела* у коме су објављивани драмски комади

Сл. 12. Плакат за представу драме *Демон* Милана Јовановића

који су били на репертоару. Др Милан Јовановић био је један од првих позоришних критичара српског театра. Прво оног у Београду, затим овог у Новом Саду.

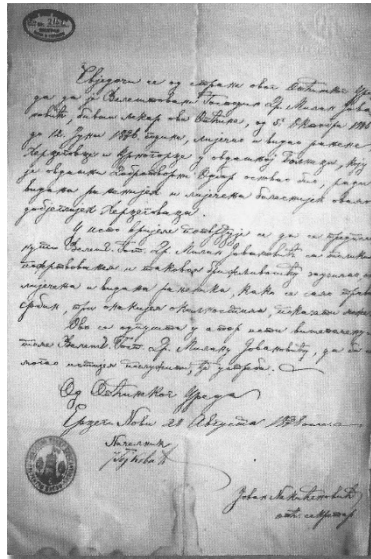
Када је др Милан Јовановић решио да напусти Нови Сад управа позоришта припремила му је достојан опроштај: по други пут је била приказана његова представа *Сан и јава*. Драма *Демон* изведена је и 1887. поводом двадесетпетогодишњице Српског народног позоришта.

Јовановић се у Новом Саду краткотрајно бавио и политичким радом. Био је посланик Народне странке на Народно-црквеном сабору 1874. године у Карловцима, на коме је биран нови српски патријарх. И поред претходних договора, за патријарха је неочекивано изабран Прокопије Ивачковић, румунски митрополит. Сабор на коме је изабран називан је погрдно *влашка конференција*. Милан Јовановић је био веома разочаран понашањем напредњака. Никада више се није бавио политиком.

ОД ХЕРЦЕГ НОВОГ ДО НАПУЉА

Почетком 1875. др Милан Јовановић је са супругом стигао у Херцег Нови где је прихватио службу општинског физикуса. Наводно су обоје отишли тамо због лошег здравља. Боравак у Херцег Новом био је један од срећнијих периода живота др Милана Јовановића, што је и он сам лично признао, двадесет година касније.

У Србини крај Херцег-Новога радила је тада *Српска морейловска закладна школа* у којој је Јовановић почео да предаје српски, француски

Сл. 13. Похвала др Милану Јовановићу за рад у време Херцеговачког устанка

и немачки језик, цртање и калиграфију. У истој школи радио је Симо Матавуљ, учитељ италијанског. У књизи *Белешке једној тисци* оставио је, између осталог, и опис личности Милана Јовановића.

Доктор, енциклопедиста, музикалан и рођени козер, бјеше душа сјела. С њим се још само могао такмичити једино конте Војиновић, елегантан, свјетских манира и духовит...

Увијек је дошао нарођушен, увијек је имао штиа да замери са хиџијенске сџиране. После њредавања, њошњино изнурен, одахнуо би... ња би се ухватио у кошџица. Јер без њреџирке никако није мојло њрођи, а њреџирао се с уџравником о маџематџици, са Радоничићем, доктором катџоличкој доџословља, о доџословским џиџињањима, са њрођиом Ломбардићем о оџђинским џословима, са младијем њравником о њејовој сџируци. Та жива енциклоџеџија и невџеровайна еруџиција, имџоноваху силно у џочетџку...

Највеђу му џак хвалу дуђујем, шџио је мнођо уџиџцао на моје образовање избором и џозајмиџом књџиа, уџуџиџиџвом на сисџематџско чиџињање, обџаџињавањем умџејниџких дџела, јер, њре свеџа и наџасве, доктор је био кроз и кроз умџејниџка душа.

Овај цитат омогуђава да се јасније сагледа Јовановићев лик и да се разумеју одлуке које је доносио.

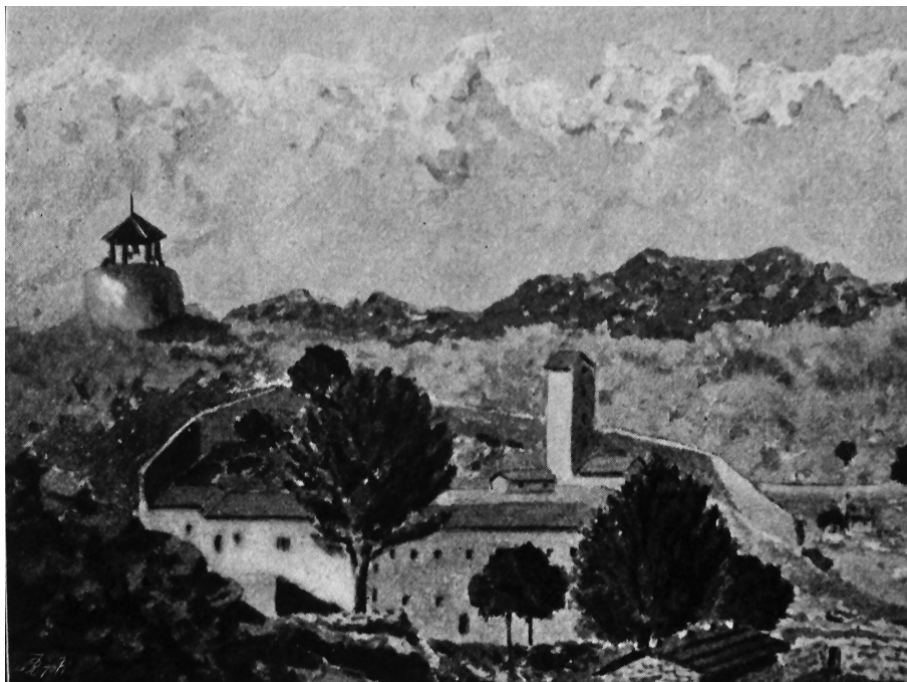
У то време догодио се и важан политички догађај, који ће касније имати судбоносне последице по све државе Балкана. Плануо је Херцеговачки устанак 23. јуна 1875, после кога су следиле борбе између устаника и Турака.

У Херцег Новом основана је болница за рањенике у којој је радио др Милан Јовановић. Основан је Одбор за страдајуће Херцеговце, у коме је он такође био веома активан. О свом ангажовању добио је потврду и захвалност од управе херцегновске општине, која се сада налази у архиви САНУ.

На лични позив кнеза Николе др Јовановић је јуна 1876. отишао на Цетиње да буде дворски лекар, учитељ и васпитач принца Данила. О том боравку на Цетињу, има мало података.

Зна се да је зиму 1877/78. провео у Напуљу, у пратњи кнегиње Милене и престолонаследника Данила. У пролеће 1878. сви су се вратили у Црну Гору и Јовановић је остао на Цетињу до краја те године.

Боравак у Напуљу Јовановић је описао у путописним писмима (инспириран књигом *Писма из Италије* Љубе Ненадовића). Писма су објављивана у листу *Српска зора* (илустровани лист за забаву и поуку, излазио у Бечу, уредник Т. С. Виловски).

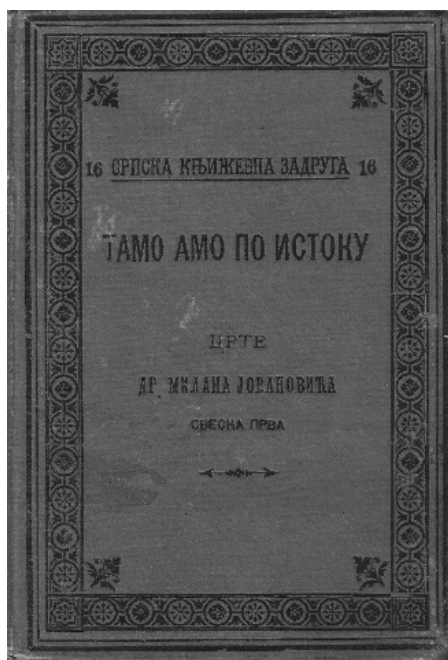
Сл. 14. Цетиње – акварел др Милана Јовановића

БРОДСКИ ЛЕКАР И ПУТОПИСАЦ

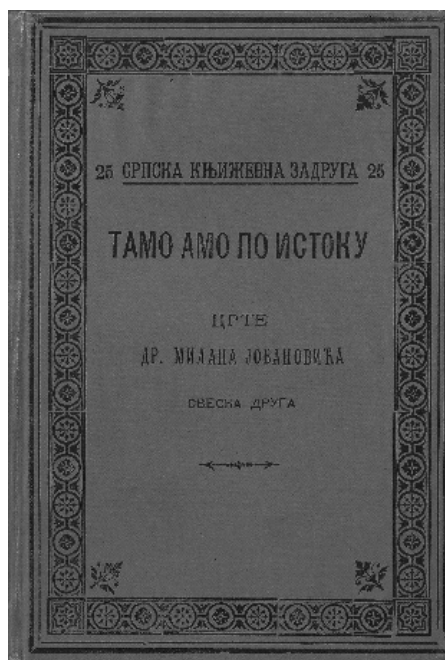
За време боравка и рада у Херцег Новом Милан Јовановић се дружио са поморским капетанима и наслушао њихових прича и доживљаја. Можда су ови контакти одлучили да се после кратког боравка на Цетињу, упути у јесен 1878. у Трст. Прихватио је дужност бродског лекара на Лојдовом пароброду дуге пловидбе. Тада је имао 45 година. На бродовима ће остати следеће четири године. Путовао је, гледао, запажао и писао – путописе. Тако је створен Милан Јовановић Морски, путописац, чији је надимак проистекао из његових путовања морем.

Како су изгледала та путовања, види се из путописног дневника *Писма са путовања из Индије* који је написао Ернст Хекел (*Ernst Haeckel*, 1834–1919), природњак, професор Универзитета у Јени, који се налазио на броду Хелиос, на путу из Трста за Бомбај. Бродски лекар био је Милан Јовановић, о коме је Хекел веома похвално говорио.

Др Милан Јовановић је био један од ретких Срба, образован, немиран и знатижељан, који се храбро, искористивши свој лекарски позив,

Сл. 15. *Тамо амо по Истоку*, свеска прва, СКЗ, 1894. године

Сл. 16. *Тамо амо по Истоку*, свеска друга, СКЗ, 1895. године

упутио на ова далека путовања. Своје прве утиске је преко писама саопштио пријатељима у Бечу, Новом Саду и Београду.

Путописна писма и путничке приче Милана Јовановића објављивана су у време када су и настајала – у књижевним часописима: *Српска зора*, *Јавор*, *Српске илустриране новине*, *Лейпциг Мајице српске* и *Отаџбина*.

Јовановић их назива *црпје* или *новелице* јер су то кратке приче о трагичним људским судбинама које су биле последица различитих етничких и верских идентитета. У скученом бродском простору Јовановић уочава јунаке својих будућих прича – безимене личности које носе карактеристике својих етничких група. Пажљиво их је посматрао и писао о њима. Путописно у њима је то, што су се чудновати или загонетни догађаји збивали на броду где је Јовановић био лекар.

Такође, описивао је мора којима је пловио (*Суецки канал*, *Црвено море*, *Индијски океан*, *Малајско море*, *Кинеско море*) и градове поред којих је пролазио или у којима се брод задржавао (*Александрија*, *Аген*, *Бомбај*, *Коломбо*, *Калкуџа*, *Бенјал*, *Сингапур* и *Хонконг*). То су снажне импресије о далеким просторима, земљама и народима које је посматрао, проткане бројним географским, историјским и антрополошким подацима.

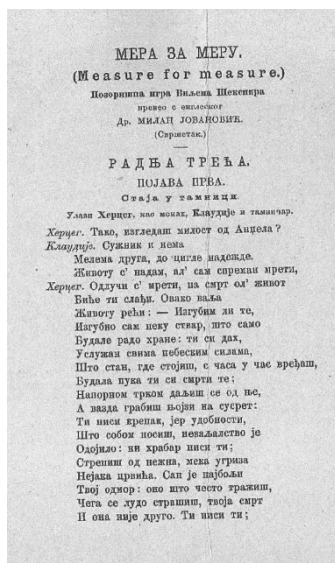
Када је основана Српска књижевна задруга, Јовановићеви текстови су тематски сређени и објављени у четири посебне путописне књиге: *С мора и са сува* (1892), *Тамо амо њо Исџоку*, свеска прва (1894), *Тамо амо њо Исџоку*, свеска друга (1895) и *Горе доле њо Најуљу* (1898). Кад се погледа географски простор који је описао може се закључити да је он био, ван сваке сумње, један од највећих српских путника и значајан путописац из друге половине 19. века.

ПОВРАТАК У БЕОГРАД

Јуна 1879. у Бечу Тереза Јовановић је родила сина Младена. У Беч се тада са једног од путовања, у пролеће 1881. вратио и Милан Јовановић. Намеравао је да нађе посао лекара и да живи са породицом. Али његов немирни дух није могао да се скраси у Бечу. Решио је да са породицом живи у Србији, да би сина васпитао и школовао у српском окружењу. Враћао се вредан, неуморан, пун нових идеја и акција.

Једино место које је могао да добије било је место лекара на железничкој прузи у изградњи у селу Ропчеву, код Сопота. Највећи део своје лекарске службе на железници, од 1882. до 1884, провео у селу Парцанима, за време грађења тунела.

Године 1885. године постављен је за хонорарног средског лекара, за срез Врачарски, округ Београдски. Био је један од двадесет и једног средског лекара у Србији.

Сл. 17. Превод Шекспирове драме *Мера за меру*, Летопис Матице српске

После двогодишњег рада Јовановић подноси молбу за премештај. Молба му је усвојена и 1889. постављен је за једног од пет општинских лекара за варош Београд. Службу среског лекара – указног државног чиновника са платом из Народног санитетског фонда (првих пет година 2.250 динара, сваких пет година службе повишица 250 динара) заменио је службом општинског лекара који плату добија од општинског одбора – како се погоди са лекаром.

По повратку у Београд др Милан Јовановић успоставља нове контакте са Матицом српском у Новом Саду, али сада као сарадник њеног *Лейхойиса*. Од тада сваке године штампа по један до два чланка, чак и превод Шекспирове позоришне игре *Мера за меру* (*Measure for measure*).

Крајем 1884. др Милан Јовановић постао је дописни члан Српског лекарског друштва (дописни члан ван Србије, исте године, постао је и Милан Јовановић-Батут). На Главном годишњем скупу СЛД, јануара 1885, изабран је за редовног члана, а две године касније, фебруара 1887, предложен је и изабран за секретара. О састанцима Српског лекарског друштва вођени су записници који су редовно, детаљно, штампани у часопису *Српски архив за целокуино лекарство*. Из тих записника види се сва стручна медицинска проблематика са којом су се суочавали лекари у Београду. Самим тим и учешће и рад др Милана Јовановића.

Др Јовановић заступао је Српско лекарско друштво на VI хигијенском конгресу у Бечу и од комисије за организацију конгреса примио је на поклон 30 свезака часописа *Хиџијена* и *Демографија* које је доставио библиотеци Српског лекарског друштва.

На следећем годишњем скупу одржаном фебруара 1889. секретар др Јовановић је замолио да га разреше од даље дужности. Тиме се практично завршила његова активност у Српском лекарском друштву. Као редовни члан био је присутан само на главним годишњим скуповима 1892. и 1893.

Милан Јовановић је учествовао у српско-бугарском рату 1885. као лекар у чину санитетског капетана. Био је пуковски лекар Шумадијског коњичког пука у Нишу. Оставио је недовршен рукопис *Моје усјомене из српско-буџарској райи*, који је, по његовој жељи уништен после смрти.

Године 1889. др Милан Јовановић, санитетски капетан I класе, постављен је на место редовног професора у Војној академији, где је предавао војну хигијену, немачки и француски језик. Сем тога, био је и лекар Војне академије, која је уписивала по двадесет питомаца годишње. У чин резервног санитетског мајора унапређен је 1891. и наставио да предаје исте предмете питомцима Академије. И тако још следећих пет година. За потребе Војне академије написао је и уџбеник: *Војна хиџијена, за њиџијом-це Краљевске српске војне академије*, која је издата постхумно, 1896.

Др Милан Јовановић био је дугогодишњи сарадник, али и уредник часописа *Оџаџбина* од децембра 1891. до краја 1892, када је часопис престао да излази. То је био месечни часопис за књижевност, науку и друштвени живот, чији је власник и издавач био др Владан Ђорђевић. Почео је да излази 1875. године.

Милан Јовановић се појављује 1881. у *Оџаџбини* анонимно, са три мање приповетке, потписане само иницијалима – М. Ј. Сарадник постаје 1882. по повратку у Београд и све до 1892. редовно објављује приповетке и путописе, повремено књижевне реферате. Године 1887. у *Оџаџбини* су објављене две занимљиве критике Милана Јовановића, а 1891. у свесци 109 објављен је други чин његове драме *Крстџоносци*, написане у стиховима.

Часопис *Оџаџбина* је под уредништвом академика Милана Јовановића излазио крајем 1891. и током 1892. године, у тринаест свезака укључених у три тома (XXX, XXXI, XXXII). Концепција листа је остала иста, без већих одступања, као и у време Владана Ђорђевића те се часопис може сматрати као јединствена публикација.

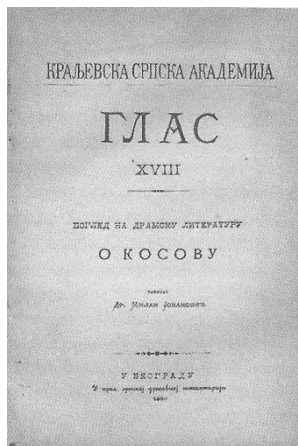
Власник часописа др Владан Ђорђевић и уредник др Милан Јовановић, обратили су се српској читалачкој публици у последњем броју, објашњавајући да је недостатак новца (мали број претплатника) разлог за престанак излажења часописа.

ЧЛАН СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА

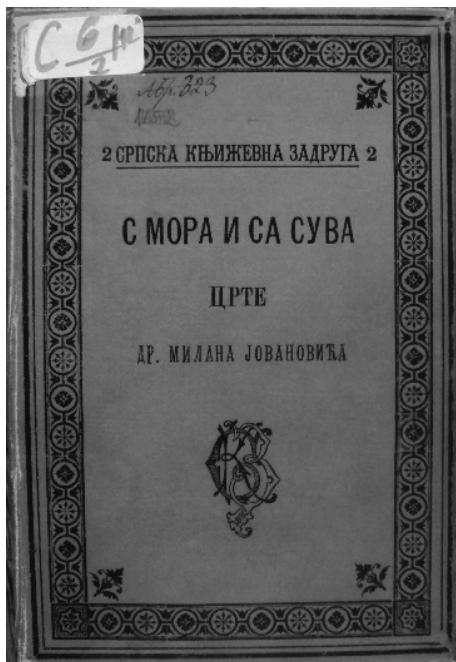
Године 1889. у Краљевини Србији свечано је обележена петстогодишњица Косовске битке. Прослављена је у Београду на врло свечан начин. У Народном позоришту одржана је премијера драме *Лазар* коју је написао и режирао глумац Милош Цветић. Критички приказ представе, трагедије у пет чинова написао је др Милан Јовановић, на пуних четрнаест страна. То је био најобимнији позоришни приказ који је објављен у листу *Отаџбина*.

Интересовање Јовановића за Косовски број није се завршио анализом овог комада. Урадио је критички преглед шест позоришних драма које су о овој теми писали истакнути српски писци 19. века. Дrame су се појавиле пред позоришном публиком да би се показало да су Срби историјски народ и да су сачували национални идентитет. Усмено народно предање, више него било какви други писани извори, чували су успомену на стару српску државу. На позоришној сцени појавили су се етика и морал средњовековне Србије, као и ликови познати из епских песама.

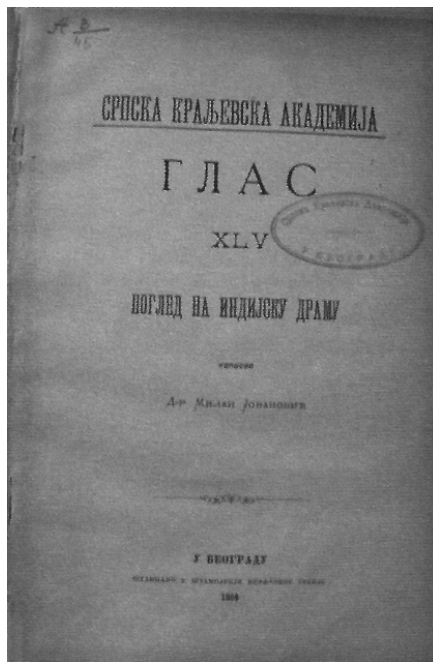
Анализу ових шест драмских дела урадио је Милан Јовановић у есеју *Појед на драмску литературу о Косову* (Глас Српске краљевске академије, Београд, 1890). Из те, данас, потпуно заборављене књижице, интересантно је цитирати део из закључка Милана Јовановића:... *може се косовска драма једној дана променити у лакрдију и ипак истревестирана, извистијерити до пародије узвишености мисли и осећаја оних хероја,*

Сл. 18. *Појед на драмску литературу о Косову*, Глас Српске краљевске академије, 1890. године

Сл. 19. *С мора и са сува*, Српска књижевна задруга, 1890. године

Сл. 20. *Поглед на индијску драму*, Глас Српске краљевске академије, 1894. године

ишћо су на Косову ишћочили своју крв за бољи животи српски, и навести најзад ишћоње генерације наше, да с ишћоришћних седишћића исмевају оне – будале ишћо су у заносу својих, нама нешћојмљивих идеала, ире ишћи векова ишћако лудо ишћудили своје ишћаве на Косову.

Почетком 1890. године, тачније, 6. јануара, Милан Јовановић био је изабран за дописника *Краљевске српске академије*, одсек Академија уметности. Поред њега, дописници исте академије били су др Лаза К. Лазаревић, лекар и књижевник и Антоњин Дворжак, музичар и композитор.

Др Милан Јовановић је био и један од оснивача *Српске књижевне задруге* која је основана 16. априла 1892. године у просторијама Српске краљевске академије, која се тада налазила у Бранковој улици број 15.

Оснивачи Задруге били су тада угледни интелектуалци Београда: три лекара Јовановића (*Јован Јовановић Змај*, *Милан Јовановић Морски* и *Милан Јовановић Баић*) пет професора Велике школе, четири професора гимназије, два државна саветника, један секретар Министарства финансија, један управник Народне библиотеке и један учитељ – укупно седамнаесторо.

Др Милан Јовановић је био аутор чија је књига, збирка приповедака, *С мора и са сува* штампана у првом колу, одмах после књиге Доситеја Обрадовића. Српска књижевна задруга штампала је још три књиге Милана Јовановића: *Тамо амо њо Исџоку*, свеска прва, издата 1894, *Тамо амо њо Исџоку*, свеска друга, издата 1895. и *Горе доле њо Најуљу*, 1898.

За академика Краљевско-српске академије др Милан Јовановић изабран је децембра 1892. Приступну беседу под насловом *Поилед на индијску драму* др Милан Јовановић одржао је 2. октобра 1894. Том приликом краљ га је одликовао Орденом Светог Саве трећег реда. Беседа је штампана у *Гласу Српске краљевске академије*, књига XLV, 1894. Ова књижица од тридесет шест страна заслужује кратак коментар.

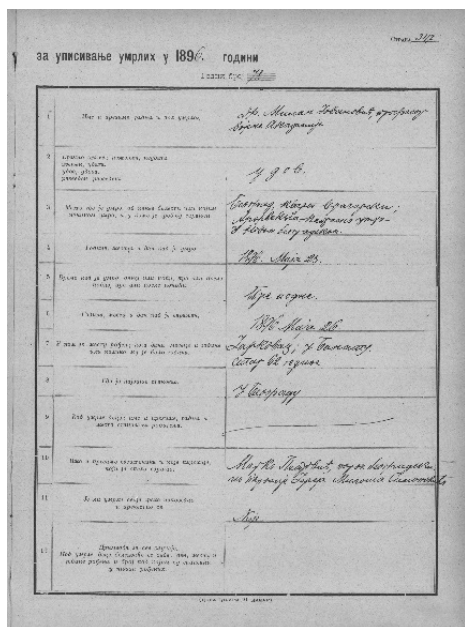
Жеља и труд др Милана Јовановића да београдском академском кругу представи једну нову област, непознату, необичну, у Европи све популарнију, није од свих дочекана са разумевањем. Бурно је реаговао Љубомир Недић, млад, гласан, жустар и полемичан књижевни критичар. Оптужио је Јовановића да се усудио да прича о индијским драмама, а не зна санскрит, језик на коме су те драме писане. Развила се жестока расправа између академика и критичара у којој је уживала београдска чаршија. Резултат те полемике је био да је академик Милан Јовановић Морски, већ познат и омиљен књижевник, био обележен као *јосџодин који није знао санскрип*.

Др Милан Јовановић је умро изненада, 25. маја 1896. године, у свом стану, где је живео сам. Супруга Тереза умрла је три године раније, 1893. Датум њене смрти је једини поуздан податак о њој јер је записан у књиге београдске католичке цркве Криста Краља. Поуздан је и податак да је од септембра 1865. до фебруара 1866. радила као учитељка Више женске школе; предавала је певање и клавир и ручни рад.

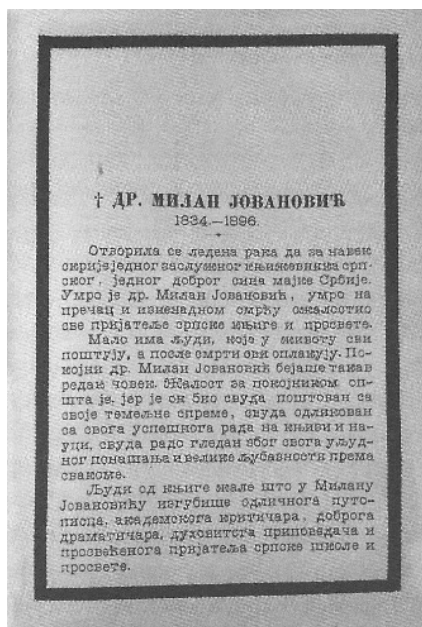
Све остало је нејасно, гурнуто у дубоку сенку њеног изузетног активног, енергичног и радног супруга. Сматрали су је отменом Бечлијком, а она је била отмена Чехиња, рођена у Хоровицу, Бохемија, у музичкој породици.

Младен, Миланов и Терезин једини син имао је тада 17 година. Био је ученик Карловачке гимназије. У гимназијске књиге заведен је школске 1895/96. године као ученик VII разреда. Надзиратељ му је био професор Васа Вујић из Карловца, хелениста и директор гимназије, вероватно и лични пријатељ Јовановићев.

Сахрана академика Милана Јовановића била је једна од најимпресивнијих сахрана у Београду у то време. Са војним почастима, свештенством, академицима, професорима, ђацима и студентима, са венцима, са признањима, са много лепих речи. У име Српске краљевске академије од покојника се опростио академик, филолог, Пера Ђорђевић, у име Српског

Сл. 21. Смртговница Милана Јовановића

Сл. 22. Некролог из Српског архива

лекарског друштва др Јован Данић, у име Матице српске из Новог Сада др Милан Јовановић Батут, а у име Књижевно-уметничке заједнице Андра Гавриловић.

Српске новине су 31. маја 1896. донеле на целој страни животопис др Милана Јовановића, који је написао одговорни уредник новина М. Ђорђевић-Призренац.

Академик Милан Јовановић Морски је невероватно брзо заборављен. Не само од стране читалачке публике, која је веома радо читала његове приче и путописе, већ су га и књижевни историчари потпуно занемарили. Његово име и његово писано дело не спомиње се чак ни у прегледу књижевног периода у коме је он живео.

АНАЛИЗА РАДА

Лекарски рад

Академик Милан Јовановић Морски био је по свом професионалном опредељењу пре свега лекар. Пошто је мењао место боравка бавио се лекарским радом на различите начине. Био је школски лекар у Богосло-

вији и средњим школама у којима је предавао дијететику, односно хигијену. У Новом Саду радио је као приватан лекар, у Херцег Новом као општински лекар. За време Херцеговачког устанка збрињавао је рањенике и бринуо о избеглицама. Четири године био је бродски лекар на паробродима тршћанске линијске пловидбе Лојд до Хонгконга, а најважнија му је дужност била да спречи да се међу путницима појави (чак и рашири) нека заразна болест. По повратку у Београд две године је био лекар на изградњи железничке пруге, и то на месту изградње тунела. О том његовом раду, нажалост, нема никаквих података. Затим је, прво као срески, а потом као општински лекар радио у Београду: лечио је сиротињу, вакцинасио становништво, прегледао регрутоване војнике, спречавао заразе, обављао све послове санитарске и судске медицине.

Пратио је не само немачку стручну литературу, већ и француску и енглеску, и увек је наводио своје изворе приликом писања стручних дела. Сматрао је да је Луј Пастер најзаслужнији човек за развој модерне медицине, односно хигијене. Хигијенски начин живота, како појединца, тако и заједнице у целини, говорио је, основ је опстанка и напретка једног народа.

Његов рад као практичног лекара (*доктор медицине и мајстор хирургије и дабичлука*) није се много разликовао од рада лекара, његових савременика, али може се проценити на основу учешћа на састанцима Српског лекарског друштва на којима је реферисао своје случајеве и учествовао у стручним дискусијама.

Рад у Српском лекарском друштву

Др Милан Јовановић, већ познати књижевник и путописац, први пут реферише на састанку Српског лекарског друштва 8. децембра 1884. Тада је још увек лекар на железничкој прузи у изградњи, живи у селу крај Београда. Реферише случај о детету које је прогутало иглу (шналу) из косе, највероватније случај из своје праксе.

Месец дана касније, јануара 1885, изабран је за редовног члана. У образложењу др Данић наводи да се ради о веома *вредном и врло њисменом лекару*. Том приликом је Јовановић поклонио своју књигу *Кужне болести, њихов њосџанак и како се лече*.

Др Јовановић каже: *Раџ је зао џосџ, али је далеко џрђа њеџова друџа – болешџина. Док оружје умори једноџа, болешџина ће да саџре џроџицу. Кужне болести су џакође дуџмани наши, али далеко снажњиџи и оџачиџи, с џоџа џџо су невидљиви; за сузџиџи ове дуџмане хоће се џосле друџоџачије оружје – хоће се знање.*

Колико је то знање недостајало види се по епидемијама које су следећих деценија харале по српском народу не само у миру, много више у ратовима.

Сл. 23. Др Владан Ђорђевић, председник
СЛД, 1888. године

Сл. 24. Др Милан Јовановић, секретар
СЛД, 1888. године

На Главном годишњем скупу, 8. фебруара 1887, др Милан Јовановић је предложен и изабран за секретара.

Као члан друштва веома активно учествује на састанцима. Реферисхе појединачне случајеве (приказао је *Oleum sandalis Flavum*, које се у Индији користи као средство против гонореје и као козметичко средство; тврдио је да нема појаве еритема после употребе *Antipyrin-a* у *нервној цефалгији ако се даје 2 грама у дневној дози*; говорио о *једном сифилису коже* који је успешно излечио општом *меркуријалном куrom за шри недеље*.

Кад је постављен за среског, касније општинског лекара, дискутује о хигијени становања (Санитетско одељење је направило предлог о становању, на шта је, на заседању Скупштине министар грађевине изјавио да је то његов делокруг); тражи да се забрани рад жандарму који намешта поломљене кости, с веома лошим последицама; био је против предлога Централне санитетске комисије да апотеке морају да имају лек *Compositum* (различите рецептуре) који може да добије свако ко дође са лекарским рецептом, тврдећи да *Narcoticum*, који даје лекар као тинктуру или у чврстом стању има веома добро дејство.

Реферисао је о појави дифтерије у селима, о проблемима са калемљењем богиња, о појави вариоле код школске деце са различитим видовим *ексанџема*, (на *скрофулозној деци ојажао је веће њусџуле, које радо кон-*

флуирају у веће њликове, њуне жиџкој њноја, и он је њиакве њликове оџварао ланцеџом).

Вредан и предузимљив, какав је увек био, др Јовановић је одмах решио да среди библиотеку Српског лекарског друштва. Направио је преглед књига које су се налазиле на тавану зграде Црвеног крста. Издвојио је медицинске књиге од немедицинских, средио их по хронолошком реду, направио спискове, наручио ормане и средио библиотеку. Прво је у ормане сложио часопис *Срџски архив*. Књиге које су биле за ширу публику, дао је књижарама на распродају, с тим да се новац приложи друштву.

На Главном годишњем скупу Српског лекарског друштва 1888. председавао је председник др Владан Ђорђевић, др Јовановић је био у својству секретара и поднео је извештај о раду у претходној години. Друштво се тада састојало од 28 редовних и 90 дописних чланова (у Србији 74, ван Србије 16); почасних 46 (у Србији 13, ван Србије 33), укупно 164 члана. Одржано је 16 редовних састанака.

Као секретар друштва др Јовановић је урадио још две ствари: прво, позвао је све редовне и дописне чланове из Србије да пошаљу своје фотографије да би се основао албум Српског лекарског друштва; друго, предложио је да се часопис *Срџски архив* повеже и пошаље Одбору за париску изложбу.

Не зна се да ли је направљен албум са фотографијама чланова Српског лекарског друштва, али је сигурно да је часопис *Срџски архив за целокуџно лекарсџтво* био представљен на Светској изложби у Паризу, заједно са издањима Српског ученог друштва и Српске краљевске академије.

На Главном годишњем скупу одржаном 2. фебруара 1889. секретар др Милан Јовановић замолио је да га разреше од даље дужности. Наставио је да ради као обичан члан. На састанку одржаном 30. јула 1890. реферисао је случај који је привукао доста пажње. Радило се о зарази туберкулозом и сифилисом у браку (и ван брака) и наметнуло питање да ли је лекар дужан да те заразе пријави полицији. Др Милан Јовановић је тврдио да то може да уради само на захтев суда. Његов став је подржао и др Милан Јовановић Батут. Ипак донет је закључак да др Јовановић Батут простудира ова питања и на следећем скупу одговори: *Мора ли лекар ђуџаџи о џиаквим болесџима? Мора ли да каже? Кад сме да каже? Кад сме да ђуџи?*

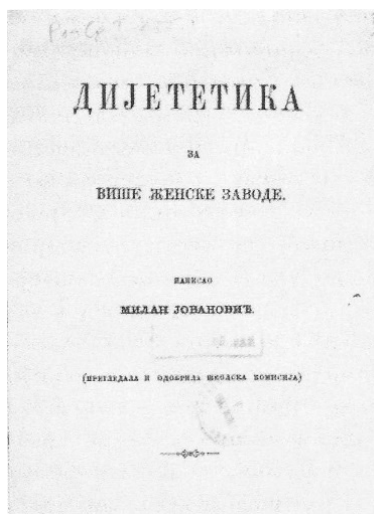
Здравствено просветитељски рад

Милан Јовановић је сматрао, и више пута истицао, да ниједна врста знања није више занемарена у српском народу, као што је занемарено знање о човечијем телу. Зато је целог живота писао поучне чланке у недељним листовима и здравствено популарне књижице. Писао је лако,

разумљиво, поучно. Највише је говорио о потреби за хигијенским начином живота који се мора практиковати на сваком месту: у кући и породици, у школи и војсци, у селу и граду.

Здравствено просветитељски рад Милана Јовановића Морског донекле је другачији од рада његових савременика и одвијао се у три вида: прво, образовање учитеља и учитељица који ће своје знање преносити ђацима; друго, објављивање пригодних здравствених текстова; и треће, школовање и образовање женске деце.

Може се рећи да је ова његова делатност почела 1864. приказом књиге *Наука о чувању здравља* (Zdrawowjeda од др Кодима) коју је са чешког превео др Јован Валента. Јовановић је пре свега истакао да је здравље основ народног благостања, а наука о чувању здравља је посвећена народу. Духовито каже да је главна особина српског народа да мало чита, а много мудрује. Истиче да је дужност лекара да лечи болесне, али и да предупреди и болест у здравих. Затим је напао и аутора (др Кодима) и преводиоца (др Валента). Коментарисао је погрешно и застарело знање из анатомије и физиологије, нападао незнање из физике и хемије, замерао непознавање других природних наука. Тај приказ се у београдским лекарским круговима, који су још увек били скромни, претворио у сукоб између медицинара Милана Јовановића и уваженог др Јована Валенте. С друге стране, веома похвално се изразио о књижицама *Нешто о нези болесника* (написала Елодија Мијатовићка, 1865) и *Поучење како се негује*

Сл. 25. Дијететика за више женске заводе

и чува здравље женскиња и мале деце (аутор др Љубомир Радивојевић, 1867) и препоручио да се оне нађу у свакој кући.

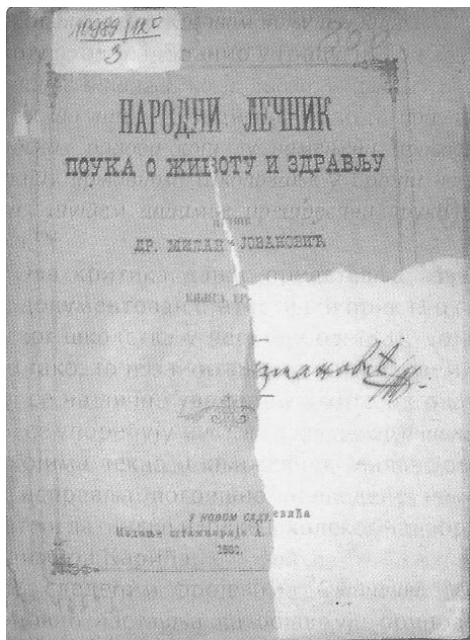
Сматрао је, пре свега, да најпре треба да се здравствено образују они који уче и васпитавају ђаке. За школе у којима је предавао написао је два уџбеника: *Дијететика за више женске заводе и Хиџијена или наука о здрављу за народне учишћеље*. У првој је после основних података из анатомије и физиологије човечијег тела, писао о нези тела (у детињству, младости и зрелости) и додао посебно поглавље о телесним и душевним особинама жене. Друга књига је преглед хигијене у најширем смислу, штампана у три издања, чак је преведена на бугарски језик. Јовановић је на њу био посебно поносан.

Тврдио је да је *наш народ подељен у две врсте, у научењаке, што се моју шакмичишти са зајадним школарима и у посе неуки љук*. *Средња класа, што из школе износи грађанска и индустријска знања, онолико, колико је у садање време пошредно за свакидашњи животи и рад, те класе у нас нема*.

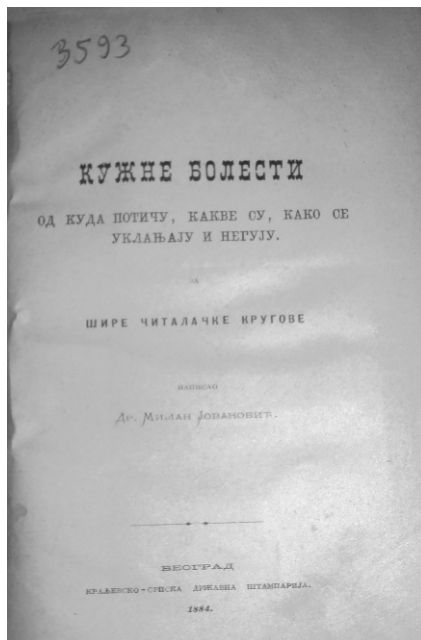
У уџбеницима није само пренео научне истине и знање (тадашње!) о људском телу и здрављу будућим учитељицама и учитељима, већ је и прилагодио садржину тако да је они касније, као школовани људи, пренесу својим ђацима и спроводе је у средини у којој ће живети и радити. Данас су ове књиге застареле, наивне, са минимум најосновнијих података о функцији људског тела. Али треба се питати како су изгледале пре сто педесет година, у патријархалној и неукој београдској (српској) средини, где је и сама идеја да се школују женска деца био успех. Јовановић је иста предавања држао и у Богословији, због чега је настао сукоб са школском управом. Спор је решио сам Митрополит који је наредио управи да др Јовановић слободно предаје богословима *све што ће младежи од ползе бишти*.

Према томе, најмање пет генерација учитеља, учитељица и богослова добило је сазнања о људском телу и основним хигијенским начелима захваљујући предавањима и књигама др Милана Јовановића. Изгледа сада невероватно, али он је тиме у Србију уносио дух модерног европског образовања.

Здравствено просветитељски рад намењен најширој публици Јовановић је почео са чланцима *Дијететични одломци* које је објављивао три године (1865, 1866, 1867) у часопису *Вила*. За време боравка у Новом Саду објавио је серију написа у листу *Глас народа*, као и лекарске поуке у листовима; *Српске новине*, *Глас народа* и *Народно здравље*. Истовремено држи и јавна предавања. Та предавања су се толико допала публици, да их је лист *Застава* преносио у целини. Касније је обимне чланке, углавном о хигијени, објављивао у *Летопису Машице српске*. Године 1881. и 1882. објавио је серију од осам књижица под називом *Народни лечник – поука о животи и здрављу*. Две године касније написао је и издао књижицу под

Сл. 26. Народни лечник – поука о животноу и здрављу

Сл. 27. Кухње болести – од куда потичу, какве су, како се уклањају и негују. За шире читалачке кругове

пуним насловом: *Кухње болести – од куда потичу, какве су, како се уклањају и негују. За шире читалачке кругове.*

Прегледом тема о којима је писао види се да је Јовановић знао актуелне проблеме и здравствене потребе српског народа и да је умео да своје стручно образовање и савете јасно и убедљиво пренесе читаоцима. Зато је био радо читан.

Образовање женске деце, касније мајки, сматрао је једним од најважнијих задатака друштва. Критиковао је што је *женско занемарено у кући, у друштву, у школи, посебно на селу, где се рађа већина народа. Народни су њакви, какве су им мајере* – написао је. *Прва нећа дејинијска већином је у рукама мајеринским*, говорио је и стога су књижице *Народни лечник* углавном биле намењене писменим мајкама. У цитатима који следе др Јовановић веома убедљиво износи свој став:

Писмености мајере основа је писмености народне: школа треба да буде њиришије знања и добрих нарави. Друде се деца ирајући уче читању и писању и рачуну, али се уче онде, где је маји вична њој ирачки. У нас се за њај њосао нижу читање њодине, њироше се њолеме суме, и на крају,

шћа дива. Оно мало њисменосћи, шћо је ћак изнесе из школе, дрзо ће да учма њоред њејисмене маћере.

Ако се основа њисменосћи њолаже у школи, љубав њрема књизи њаји се на дому. Маћи је њрва и њприродна настћавница своме чеду, и ако се она са одраслим ћачетћом својим маша књиће, деће ће да чини ћо истћо; чиниће радо с њоћа, шћо налази у њојзи ослонац за самосћалан рад на књизи, шћо ња у школи нема и не може ња дћићи.

Треба овде рећи и то да је Милан Јовановић нескривено говорио о љубави према деци (имао је једног сина), – што је у то време било скоро незамисливо. Био је пријатељ са Јованом Јовановићем Змајем који је своју децу посахрањивао. Обојници је било заједничко – велика љубав према свој српској деци. Баве се децом као лекари и педагози, истовремено. Из те велике љубави према деци, Јовановић-Змај покреће проблем њиховог учења, васпитавања и упознавања света око себе. Пише и издаје дечији часопис *Невен*, а *ћаквоћ лисћа*, убедљиво каже Милан Јовановић, који га силно подржава, *нема у књижевносћима великих народа*. Учење и васпитавање деце су света дужност, пре свега родитеља, али и учитеља и лекара. Милан Јовановић истиче да се у *Невену* налази на поуке и савете родитељима које се не налазе ни у једној другој књизи.

Из свега овог може се закључити да здравствено просветитељски рад др Милана Јовановића, представља нову фазу у образовању и здравственој култури српског народа.

У рукописној заоставштини оставио је велики број недовршених чланака и расправа из дијететике и хигијене. Два су наћена у целисти, *Мајка са њледишћа здравсћвеноћ и васћићноћ* и *Прва њомоћ у невољи без лекара*.

Образовни рад

Образовни рад др Милана Јовановића односи се на његов рад као професора дијететике у Богословији и средњим школама, о чему је било речи, и на рад на Великој школи. Наиме, тачно две године по објављивању *Закона о Великој школи (Академији)*, септембра 1865, Милан Јовановић постављен је за предавача Хигијене и Судске медицине на Правном факултету.

Приступно предавање или *Уводно слово за јавну хићијену* за студенте Правног факултета, које је одржао 12. октобра 1865, одштампано у листу *Вила*, доступно је и данас. Хигијена је тада била нова, врло важна грана медицине која је као предмет уведена на универзитетима у Минхену, Ерландену и Вирцбургу, што значи да је многи европски универзитети још увек нису имали. Главни извор за предавања, како је сам истакао,

била је књига *Предавања из науке о људском живоју* (*Lectures on the Science of Human Life*) – америчког аутора Силвестера Грејама (*Sylvester Graham*).

Милан Јовановић је две године био доцент судске медицине и хигијене, од 1869. је у звању хонорарног професора и у том звању ће остати и 1870. и 1871. У међувремену, 1867, докторирао је на Медицинском факултету у Лајпцигу.

Упознавање са наставом из судске медицине интересантно је, између осталог, и због тога што је то била настава првог медицинског предмета на Великој школи.

Милан Јовановић написао је програм наставе из судске медицине за оба семестра и предао га ректору Велике школе 3. фебруара 1867. Из тог програма се види да је био у потпуној сагласности са наставом која се обављала на другим универзитетима. Програм, у рукопису предавача, налази се у *Државном архиву Србије* (АС, ФВШ 1867, 14).

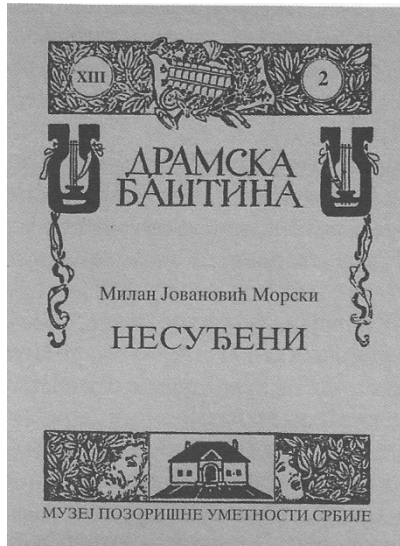
На основу програма написао је и уџбеник *Мануал судској лекарстива за љавнике*, којег је Школска комисија одобрила за штампање, уз образложење да је књига како у *смотренију језика и стила сербскога, иако ишио се ишиче и самој иредмеја иако добро најисана, да ће моћи користино иослужити и лекарским званичницима нашим, и особито нашим судцима и љавословима, иа и учећи се љавницима*. Овој оцени о вредности и значају уџбеника, од пре сто педесет година, не треба ни реч додати. Треба напоменути да је у књизи навео и норме српског санитетског законодавства из тог времена.

Тако је Милан Јовановић увео два медицинска предмета у високошколску наставу у Србији. По његовом одласку предавања ће наставити др Аћим Медовић и др Милан Јовановић Батут.

Књижевни рад

Милан Јовановић је био изузетно образована личност, говорио је неколико европских језика, био је љубитељ књижевности, позоришта и музике, велики светски путник, и – писао је веома много. Лако му је ишло. Сем медицинских књига, које је писао у вези са својим основним занимањем, писао је приповетке, историјске драме, комедије, књижевне, позоришне и музичке критике, лингвистичке и естетске расправе, путописе и полемике.

Историјске драме биле су његова опсесија још од студентских дана. Писао их је у стиховима. Сем драма које су извођене у позоришту (*Краљева сеја*, *Демон*, *Сан и јава*) или само штампане (*Крстоносци*) у рукописној заоставштини нађено је мноштво скица, драмских нацрта, описа ликова,

Сл. 28. Комедија *Несуђени*, Нови Сад 1881. године

историјске грађе и четири недовршене драме. Био је типичан представник драмског писца који је из полуисторијске и полумитске прошлости српске државе тражио догађаје и ликове којима је могао да објасни појаве у политичком животу свога времена.

Написао је једну комедију (*Несуђени*), у рукопису је нађено још три. Јовановић је исказивао критику друштва кроз шаљиве игре, ругао се појавама и наравима, подсмевао се малограђанском животу и жалио због губитка моралних вредности. Једноставно, духовито, кроз комичне дијалоге и неочекиване обрте приказивао је личности које учествују у сплеткама и подвалама, а која су увек имала симболична имена.

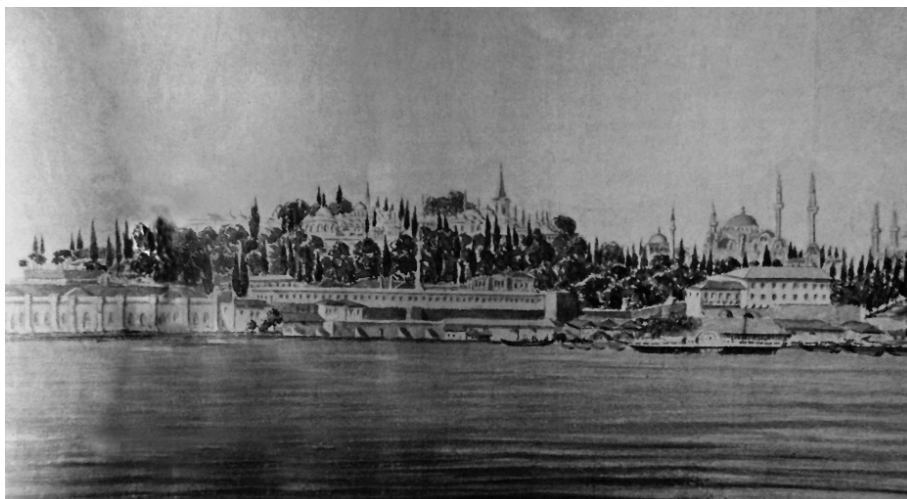
Комедија *Несуђени* штампана је у Новом Саду, у *Зборнику позоришних дела* које је издавала Управа Српског народног позоришта, 1881. године. На сцени Народног позоришта у Београду одиграна је 8. јануара 1889. године. Критички приказ представе написао је Драгомир М. Јанковић у часопису *Отаџбина*, у рубрици *Позоришни њрепег*.

О вредности овог комада говори и податак да га је Музеј позоришне уметности Србије објавио 2011. године, у XIII колу библиотеке *Драмска баштина*, у којој су штампана извођена, али необјављена драмска дела на српском језику, као и она која су раније објављена у ретким часописима или малим тиражима.

Др Милан Јовановић био је један од ретких Срба, образован, немиран и знатижељан, који се храбро, искористивши свој лекарски позив,

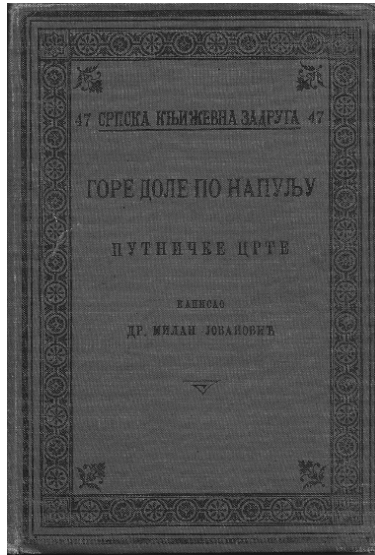

Сл. 29. Гангес – акварел др Милана Јовановића

Сл. 30. Цариград – акварел др Милана Јовановића

упутио на путовања као лекар једног паробродског друштва у далеке азијске земље. Писао је путничка писма која су тада, путем већ добро организоване поштанске поморске службе, долазила до десетак српских листова и часописа где су објављивана: *Српска зора*, *Српске илустроване новине*, *Јавор*, *Лейхойис Мајшице српске*, *Ошацидина*, *Глас Црногорца*, *Бранково коло*, *Дело*, *Босанска вила*, *Искра*.

Сл. 31. *Горе доле по Напуљу, путничке црте*, Српска књижевна задруга, 1898. године

Мада су путописи сматрани (тада, као и сада) за периферни књижевни жанр, писање о другим земљама, народима и културама имали су велики утицај у прошлости. Његови путописи, ван сваке сумње, били су веома интересантни за читалачку публику тога времена. Приказивали су далеке, бајковите и мистичне, азијске пределе, још увек непознате у слабо писменој и још слабије образованој српској публици. Милан Јовановић је писао комбинацијом књижевног и новинарског стила, који је прихватио, наводно, читајући фељтоне у бечким новинама. Његови описи нису били једноставни описи предела и градова кроз који је пролазио већ препричана мало позната географија и историја, религија и култура, антропологија и реални живот. Непрестано је путовао, гледао и писао, *а кад није писао, читао је шта су о њим крајевима дрући писали* – говорио је сам за себе.

Интересантно да је се он на тим путовањима осећао и понашао као озбиљан европски образован човек, да је увек критички говорио о насилничком понашању колонијалних завојевача, да је поштовао религију, културу, нарочито књижевност азијских народа, али и да се противио емотивним и брачним везама између припадника различитих раса. На путовањима је запажао локалне обичаје који се односе на заштиту здравља, критички их одмеравао и уважавао. Посебно је обраћао пажњу на то како се хране и негују мала деца. Закључио је да се жене истока (*Арајка и Хинду*

жена) правилније носе и држе своје дете у првим годинама живота, него жене из европских земаља, те се деца правилније развијају.

После његове смрти, међу рукописима нађена је серија путничких писама која су, по његовом мишљењу, била најуспешнији рад на том пољу. Наслови су били *По Архийелају* и *О Цариграду*. По његовој жељи, уништена су.

Путописна и друга књижевна дела Милана Јовановића процењивали су углавном његови савременици. Увек позитивно, понекад са одушевљењем. О популарности говори и податак да су у прва четири кола Српске књижевне задруге објављене четири његове путописне књиге. Ма како био омиљен за живота, његова популарност је после смрти веома брзо нестала. Данас се сматра да путописи представљају најбољи део књижевног рада Милана Јовановића Морског.

Критичарски рад

Савременици Милана Јовановића високо су ценили његово како литерарно и позоришно знање, тако и критичке приказе. То је најјасније исказао академик Петар Пера Ђорђевић, филолог, који је рекао да су Јовановићеви *исцрпни, оштри и њраведни њрикази књижевно-уметничких дела у уметничком одељењу Српске Краљевске академије били судија, коме су се сви њриклањали*.

Као позоришни критичар, Милан Јовановић се показао као оштроуман и образован љубитељ драмске књижевности и добар познавалац позоришних збивања. Био је пажљив посматрач позоришне сцене и храбро се упуштао у критике како драмског текста, тако и сценског извођења. Писао је течно, разумљиво, понекад козерски, духовито и логично, био је ненаметљиви еридита. Његове критике, углавном добро примане од позоришне публике, изазивале су не једном полемику са другим критичарима, али и са редитељима и глумцима.

Позоришне критике објављивао је у дневним листовима: *Српске новине*, *Јединство*, *Позориште*. Један део његових критика, углавном, из листа *Јединство*, као и из других новина, сачуване су у Малетићевој књизи *Грађа за историју Народног позоришта у Београду*. Малетић тврди да је најбоља критика коју је Јовановић написао она, која се односи на комедију *Кир Јања* Јована Стерије Поповића. Јовановић је упоредио текст Стерије Поповића са Молијеровим, анализирао српског и француског тврдицу и сматра да је кир Јања драматуршки и психолошки јачи лик од Харпагона.

У поменутиим новинама постоји још око педесет критичких приказа позоришних представа које се приписују Јовановићу, али већи део је непотписан, а један део означен иницијалом Ј.

Сматра се зачетником музичке критике у београдском културном животу. И ту је пре свега пленило његово музичко знање и образовање. Међу првима је у позоришту препознао и подржао младог и талентованог Даворина Јенка. За мање успешна сценска извођења кривио је недостатак инструмената, уз похвалу диригенту да је и са оскудним оркестром успео да публици представи вредна музичка дела. Веома је ценио гласовне вредности појединих оперских певача и није штедео похвале.

Милан Јовановић Морски био је сарадник, али и уредник часописа *Отаџбина*. То је несумњиво био најважнији књижевни часопис у периоду српског реализма. Излазио је, с прекидима, једанаест година, до краја 1892. године.

О значају ове публикације говори податак да су се сва најзначајнија имена српске књижевности и науке (у периоду осамдесетих и деведесетих година 19. века у Србији) јавила, често по први пут, на његовим страницама. Мора се истаћи да је Милан Јовановић дао прве приказе првих дела значајних српских реалиста: Јанка Веселиновића и Лазе Лазаревића.

Кад је Јовановић преузео уредништво од Владана Ђорђевића, настао је да уређује часопис на потпуно исти начин. Према томе, обојици припада заслуга да је на страницама часописа остао записан развој српског књижевног, уметничког и донекле научног рада из поменутог периода.

Из времена кад је Јовановић уређивао *Отаџбину* наводи се његов есеј *Песников сѝан*. То је прича о томе како је бог поделио сва земаљска добра, те песнику може да уступи само парче неба. То је и увод за одлуку Народне скупштине, која је једногласно усвојена, да се двојици песника, Љуби П. Ненадовићу и Змај Јови Јовановићу, за књижевне заслуге учињене *Срѝсѝву издаје у име народној ѝризнања свакоме ѝо 4.000 динара ѝо-дишиње из државне касе*. Захваљујући Јовановићу, знамо за овај детаљ из културне прошлости наше.

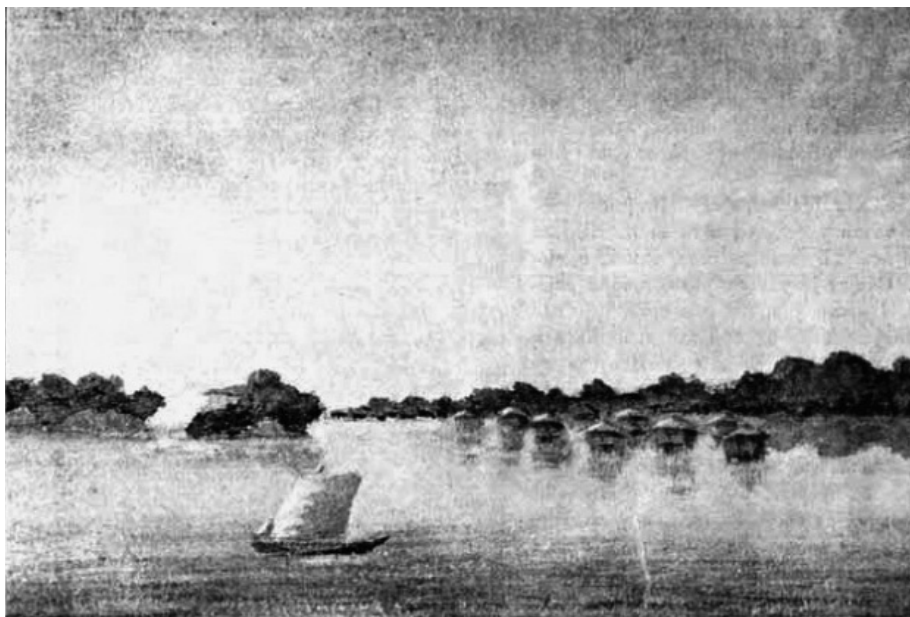
Сликарски рад

Треба споменути и сликарски таленат Милана Јовановића, који је он показао за време путовања бродом. Сликао је аквареле, као илустрацију својих путописних бележака. Наводно чак двестотине. Седамнаест црнобелих репродукција његових акварела је сачувано јер су постхумно објављене у илустрованом књижевном часопису *Искра*.

Те илустрације су прилично сличне по композицији: простор је подељен у два неједнака хоризонтална дела, напред доминира углавном мирна или благо таласаста водена површина, изнад је прозрочно, светло, небо; између се пружа трака зеленила, палми, тропског растиња у коме се

Сл. 32. *Село код Калкујте* – акварел др Милана Јовановића

Сл. 33. *Малајско село* – акварел др Милана Јовановића

назиру домородачке колибе или мале барке испред њих. Све је мирно, спокојно, безвремено. На другим акварелима, опет у првом плану доминира мирна морска површина, а у позадини се препознају контуре града, или обриси планинских врхова.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА
МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА-МОРСКОГ

1864

- Дијејина йисма, I и II, Вода*, Видовдан, 1864.
Наша кријшика, Летопис Матице српске, 1864, 109:135–141.
Демон, Појема Мих. Љермонјова, йрејев Ј. Јовановића Змаја, Летопис Матице српске, 1864, 109:171–178.
Торквато Тасо, йозоришна иіра од Гејнеа, превео Дамјан Павловић, Вила, 1864, I, 9:113–117; 10:129–132.
Наука о чувању здравља. Превео из чешкој дела Zdravowjeda од гр Когима, и йо йойребама нашеј народа умножио и саставио гр Јован Валентија, 1864, Вила I, 19:238–240; 20:252–255; 21:262–264; 22:277–280.

1865

- Нешио о нези болесника – најисала Елодија Мијајовићка*, Вила, 1865, 1:11–14.
Уводно слово за јавну хийјену, Српске новине, 18, 21. октобар 1865, 1–3.
Дијејини одломци, I и II, Вода, Видовдан, 165, бр. 17, 3–4; бр. 19, 4.
Дијејини одломци, III, Свејлост и йойлоја, Вила, 1865, 38:462–464.
Хемија за йойребу Више женске школе, састављена из стираних аујора, Београд, Државна штампарија, 1865.
Физика за йойребу за Вишу женку школу, Београд, 1965.
Колера у дијејейном облику, Вила, 1865, 33:402–404; 33:413–414.
У хайар објективној кријшици, Вила, 1865, I, 44:539–541.
Госјодину Т., Вила, 1865, I, 40:49. (В. Даница, 1865, бр. 26 и 28).

1866

- Једно ойворено йисмо*, Вила, 1866, II, 14:230–231.
Дијејейика за више женске заводе, Београд, Државна штампарија, 1866.
Ойшија диосйайика с йоіледом на сйайисйику живоја и здравља у Срдији, Гласник Српског ученог друштва, 1866, књига IV, свеска XX, 102–131.
Природна наука у служби законодавсйва и йравосуја, Вила, 1866, II, 48:762–766; 49:781–785.
Дијејини одломци, IV Храна и V Вино, Вила, 1866.
Мисли о садањем йоложају и бдућности народа срјској, Анонимус, Вила 1866.

1867

- Нове вароши – нов Београд*, Вила, 1867, 44:695–698; 45:712–716.
Дијејини одломци од Милана Јовановића, Вила, 1867.
Шаран, шалыва иіра од Јов. Јовановића, Српске новине, 1867, XXXIII, 548.
Он није љубоморан. Обришијар од осамдесет йодина. Српске новине, 1867, XXXIII, бр. 120, 520.
Зашио се једе коњско месо? Вила, 1867, 36, 569–572.

Тамница од Бенедикса, њосрдио Л. Телечки, Српске новине, 1867, XXXIII, бр. 121, 527.

Пркос, Вежбања за брачни живоји, Лек од њунице, Српске новине, 1867, XXXIII, бр. 122, 532–533.

Сџари дака и њејов син хусар, Српске новине, 1867, XXXIII, бр. 122, 523–533.

Први сасџанак од Скриба, Вамџир и чизмар, Српске новине, 1867, XXXIII, бр. 125, 548–549.

Зайисници ѡаволови Арајоа и Милош Обилић од Јована Субојићиња, Српске новине, 1867, XXXIII, бр. 131, 575.

1868

Мануал судској лекарсџива за ѡравнике, Београд, Државна штампарија, 1868, (6)+VI+224.

Поучење како се нејује и чува здравље женскиња и мале деце. За народ најисао др Љубомир Радивојевић, члан одишџесџива руских врача у Москви, Вила, 1868, IV, 8:188–191.

Сиромашџиво и сироићиња, Говорено на концерџу деоѡрадској ѡевачкој друшџива ишџо је давана у корисџи једном сиромашном ѡаку, Вила, 1868, IV, 10:220–224.

1869

О радњи – ѡоука за здравље, Српски омладински календар, Нови Сад, 1869, II:1–30.

За друшџивено здравље. Како се коље сџијна сџока, Јединство, I, 1869, 76:272.

Вешеслав, краљ чешки или целайџов слуха Хинко, драма од Каролине Бирх-Пфајфетрове, Из позоришта, Јединство, 1869, бр. 75:260.

1870

Млеџачки ѡрѡвац Виљема Шексџира – драма у ѡеџ радњи, Матица, лист за књижевност и забаву, 1870, V, 2:35–40.

Хајдуци од Шилера, ѡревео А. Шокорац и М. В-Вујић, Из позоришта, Јединство, 1870, бр. 12:48, 13:52.

Радознале ѡосје, Војни деѡунац, Народно позориште, Јединство, 1870, бр. 6:24.

Женски раџи, Народно позориште, Јединство, 1870, бр. 8:32.

Карло XII на осџрву Рујану, Народно позориште, Јединство, 1870, бр. 10:40.

У лажи је ѡлиџко дно, Из позоришта, Јединство, 1870, бр. 14:56.

Љубавна ѡисма, Лудница и Вежбања, Из позоришта, Јединство, 1870, бр. 23:91–92.

Кир Јања Јована Сџетрије Појовићиња, Из позоришта, Јединство, 1870, бр. 32:127–128.

Краљице девојке, Из позоришта, Јединство, 1870, бр. 34:136.

Сеоска школа, Из позоришта, Јединство, 1870, бр. 40:159–160.

Вилински ѡрсџи, Из позоришта, Јединство, 1870, бр. 61:243–244 бр. 62:247–248, бр. 63:251–252.

Париска сироићиња, Из позоришта, Јединство, 1870, бр. 65:259.

Уделиџе сироићињи, Из позоришта, Јединство, 1870, бр. 78:272.

Јеврејин из Пољске, Из позоришта, Јединство, бр. 85:341–342.

Зайисници Ђаволови, Народно позориште, Јединство, 1870.

1871

Зао јосѝ (расѝрава о колери), Млада Србадија, 1871, II, 20:301–304.

Како смо се развијали и како ѝреба да се развијамо, Млада Србадија, 1871, II, 24:353–357; 35:369–373.

Нешѝо о браку. I. Шѝа је загађа браку. II. Услови корисној брака, Домаћи лекар, 1871, 2:21–26; 4:53–59.

Демон. Повесѝ и алеѝорија. Позориште, I, Нови Сад, 1871, 1:3–5; 2:10; 3:14; 4:18; 5:22–23; 6:26–27; 7:30–31, 9:37–38; 10:41–42; 11:45–46; 12:49–50; 13:53–54; 14:57–58; 15:61–62.

Хиѝијена или наука о здрављу за народне учиѝеље, Београд, Државна штампарија, 1871, (1)+X+311.

1872

Дечије болесѝи, XII ѝисама, Глас народа – лист за народне ствари, привреду, промет, занат, трговину, поуку и забаву, 1872, II, 37:291–292; 42:330–331; 43:338–339. *Демон. Повесѝ и алеѝорија*. Зборник позоришних дела. Свеска девета. Нови Сад, 1872.

Један ѝоѝлед на књижевнике у Срдији, Застава, Подлистак, 1872, VII, 124:2–3.

Краљева сеја, исѝоријска драма у 4 дела, Позориште I, 1972, 50:201–202; 51:205, 52:209–211; 53:213–215; 54:217–219; 55:221–223; 56:225–227; 57:229–231; 58:233–234; 59:237–238; 60:241–242; 61:245–247; 62:249–251; 63:257–259; 64:267–269; 65:273–274; 66:281–284; 67:289–291; 68:297–299.

Краљева сеја, исѝоријска драма у 4 дела, Зборник позоришних дела, свеска четврта, Нови Сад, 1872, 154.

Младосѝ Досѝијеја Обрадовића од Косѝе Трифковића, ѝриказана у Новом Саду о Св. Сави, Позориште, 1872.

Криѝика француској акѝи „Парѝија ѝикетѝа“, Застава, 1872.

Некролој о хемичару Мих. Рашковићу, Застава, 1872.

Криѝика Кина Александра Диме, Позориште, 11–12, Нови Сад, 1872.

Концерѝи Јованке Сѝојаковићеве, Застава, 1872, VII, 52:2–3; 55:2–3.

Некролој Михаилу Рашковићу, Застава, 1872, VII, 148:1–2.

1873

Дечије болесѝи, XII ѝисама, Глас народа, 1873, III, 8:58–59; 14:106; 16:123–124; 26:202–203; 27:210; 29:226–227.

Предавање о Свештом Сави у Маѝици срѝској, Застава 1873, 7.

Хемѝја, ѝезин развиѝак и значај, Летопис магице српске, 1873, 115:121–136.

За здравље. Сѝубови здрава и дуѝа животиѝа, Глас народа, 1873, III: 1:2–3; 3:18; 31:242–243; 32:251–252; 33:259–260; 36:283–284.

Дечије болесѝи, XII ѝисама, Глас народа, 1873, IV, 18:138–140; 21:163–164.

1874

Поѝлед на исѝорију Иѝијене, Летопис Магице српске, 1874, 117:19–23; 1875, 117:1–23.

Љубавна ѝисма, ѝри козерѝје, Нови Сад, Јавор, 1874, 1:25–30; 3:87–94; 6:183:190.

1875

Поїлед на истїорију Иїијене, Летопис Матице српске, 1875, 117:1–23.
Сан и јава. Први део. Истїоријска драма у шри чина. Летопис Матице српске, 1875, 118:1–78 (Други део који је остао у рукопису написан је у пет чинова).

1876

Подводне вулканске њојаве, Нови Сад, Јавор, 1876.
Војне слике из Херцеговине, Глас Црногорца, VI, 1876, бр. 32, бр. 41.

1877

Хиїијена или наука о здрављу њо најбољим њисцима, Београд, Државна штампарија, 1877.

1878

Посвеїта Љубомиру П. Ненадовићу, Српска зора, 1878, 1:15, штампано и у *Горе доле њо Наїуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.
Једна ноћ, Српска зора, 1878, 3:52–55 штампано и у *Горе доле њо Наїуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.
Наїуљ неїда и сад, Српска зора, 1878, 4:70–73, штампано и у *Горе доле њо Наїуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.
Први корак, Српска зора, 1878, 5:94–95, штампано и у *Горе доле њо Наїуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.
Амфиїеаїтар, Српска зора, 1878, 7: 134–136, штампано и у *Горе доле њо Наїуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.
Наїуљско шїројстїво, Српска зора, 1878, 10:195–197, штампано и у *Горе доле њо Наїуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.

1879

Јовановић М. *Народно-лекарска књижевностї*, Српска зора, 1879, IV:217–220.
Помїеја, Српска зора, 1879, 6:104–107, штампано и у *Горе доле њо Наїуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.
Још једно їробље, Српска зора, 1879, 8:150–153 штампано и у *Горе доле њо Наїуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.
Јовановић, М. *Хиїијене за народне учиїеље*, треће издање, Београд, Краљевска државна штампарија, друго издање, 1879.
Галебови, козерија, Нови Сад, Јавор, 1879, 34:1145–1148; 35:1113–1117; 36:1145–1148; 37:1175–1178.

1880

Народни лечник. Поука о живоїу и здрављу, I, (66) II, (68) III, (70) IV, (70), Нови Сад, Штампарија А. Пајевића, 1880.
Шїа не ваља у женској одећи, Српска зора, 1880, V, 11–12, 216.
Ганїес и Јордан, прилог историји купања, Летопис Матице српске, 1880, 121:69–82.
Мањеха – сїудија из нашеї друшїва, Летопис Матице српске, 1880, 123:84–98.

Шејња изнад двадесет векова, Српска зора, 1880, 1:8–10, штампано и у *Горе доле њо Најуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.

Међу сиоменицима, Српска зора, 1880, 7:120–126, штампано и у *Горе доле њо Најуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.

На Везуву, Српска зора, 1880, 10:184–186 штампано и у *Горе доле њо Најуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.

Хиџијена или наука о здрављу за народне учитеље, на бугарски превео, П. Ивановъ, Сливенъ, издаљ др Н. Планинскиџ, Печатница Българско знаме, 1880.

1881

Народни лечник. Поука о животију и здрављу, V (69), VI (66), VII (60), VIII (60). Нови Сад, Штампарија А. Пајевића, 1881.

Офелија, Српске илустроване новине, 1881, I, 7:109–110, штампано и у *Горе доле њо Најуљу*, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.

Невен, Српске илустроване новине, Нови Сад, 1881, 1,5:78–79.

Гардисџа, Отаџбина, 1881, VII: 562–568.

Полицџјни надзор, Отаџбина, 1881, VIII: 400–407.

По моди удаја, Отаџбина, 1881, VIII: 558–596.

Један листџак из кулџурне џрошлости наше (џрви џериод џозоришџи деоџрадскоџ), Летопис Матице српске 1881, 125:28–36.

Невен, дечиџи листџ. Српске илустроване новине, 1881, I, 5:78–79.

Несуђени, шџљива иџра у четири дела, Зборник позоришних дела, Свеска петнаеста. Нови Сад, Књижара браће М. Поповић, 1881, 102+2.

Позоришџе – Фаустџ од Гуноа, Отаџбина, 1881, XXX, 117:141–144.

Умешности – Моџарџи, Отаџбина, 1881, XXX, 118:311–314.

1882

Како се џумачи џосџанак кухних болести, Народно здравље, 1882, 41:500–502; 42:508–510; 43:516–518.

Cherchez la femme, Отаџбина, 1882, X, 1–7.

Голуб на стџреџи, Отаџбина, 1882, X, 321–332.

Покрџиџеница, Отаџбина, 1882, XI, 271–281.

Александрија, Отаџбина, 1882, XI, 1–18, штампано и у *Тамо амо џо Иџоку*, свеска прва, Београд, Српска књижевна задруга, 1894.

Мера за меру (Measure for measure) џозоришна иџра Виљема Шекџиура, Летопис Матице српске, 1882, 129:55–88; 130:36–82.

Мера за меру (Measure for measure) с предговором: Која реч о делу и преводу, Нови Сад, 1882, Српска штампарија др Светозара Милетића.

1883

Пољед на кулџуру излама и на уџлив џезин у нашем народу, Летопис Матице српске, 1883, 134:15–38.

Суецџи канал, Отаџбина, 1883, XII, 2–13, штампано и у *Тамо амо џо Иџоку*, свеска прва, Београд, Српска књижевна задруга, 1894.

Дуж Црвеној мора, Отаџбина, 1883, XIII, 122–139, штампано и у *Тамо амо њо Исџоку*, свеска прва, Београд, Српска књижевна задруга, 1894.

1884

Шџа се зна и мисли о њореклу кужних болесџи, Народно здравље, 1884, 16:127–128; 17:135–136; 18:141–144; 19:149–152; 20:157–160; 21:166–168; 22:174–176; 23:182–184; 24:191–192; 25:198–199; 26:204–208; 27:213–216; 28:221–224.

Кужне болесџи – од куда њоџичу, какве су, како се уклањају и неџују, Београд, Краљевско-српска државна штампарија, 1884, VII+132.

Поџлед на море, њоворио на заџави Грађанске касине, Видело, 1884, V, 161:1–2, 162:1–2, 163:1–2.

1885

Бесеџа коју је њоворио на џробу др Младена Јанковића, Народно здравље, 4, 38, 318–320.

1887

Слике из сеоској живоџи Јанка Веселиновића, Отаџбина, 1887, XV, 302–311.

Наше школовање и њеџови резулџаџи од Владимира Карића, Отаџбина, 1887, XV 630–642.

Оџерџа Врачара Даворина Јенка, Отаџбина, 1887, XV, 642–644.

Школовање у Срџији и Сливница, Отаџбина, 1887, XVII, 297–306; 473–483; 653–666.

1888

Аџен, Отаџбина, 1888, XVIII, 126–134; 330–337, штампано и у *Тамо амо њо Исџоку*, свеска прва, Београд, Српска књижевна задруга, 1894.

Човечији живоџи, њриџовейка џрафа Лава Н. Толсџоја, џревео Окиџа Глушчевић, Отаџбина, 1888, XVIII, 346–349.

Прва њосланица селском женскињу од Јов. Милинковића, Отаџбина, 1888, XVIII, 515–519.

Случај иџле из косе њроџиџане и њосле њеџи гана избачене кроз чмар, Српски архив, 1888, 1/10, 102.

О сифилису коже који се њојаџвио 11 гана иза локалне афеџиџе, Српски архив, 1888, 1/10, 229.

1889

Бомџај, Отаџбина, 1889, XXIII, 521–540; XXIV, 78–95, штампано и у *Тамо амо њо Исџоку*, свеска прва, Београд, Српска књижевна задруга, 1894.

Лазар, џраџеџија Милоша Цветџића, Отаџбина, 1889, XXII, 718–724; XXIII, 148–161.

На океану, 1889, Отаџбина, XXIII, 177–192, штампано и у *Тамо амо њо Исџоку*, свеска прва, Београд, Српска књижевна задруга, 1894.

1890

Поїлед на драмску лиїтерайтуру о Косову, Београд, Глас Краљевске српске академије, књига XVIII, 1890.

Тешки дани, ѝриче с мора, Отаџбина, 1890, XXV, 1–14; 236–249; 523–536.

Тешки дани, ѝриче с мора, Отаџбина, 1890, XXVI, 1–23.

Хиїџена за народне учийшеље, треће издање, Београд, Краљевска државна штампарија, 1890.

1891

Цејлон, Отаџбина, 1891, XXVII, 305–320; 397–411, штампано и у *Тамо амо ѝо Исїоку*, свеска прва, Београд, Српска књижевна задруга, 1894.

Л. К. Лазаревић – неизјоворене ойрошїајне речи, Отаџбина, 1891, XXVII, 168–170.

Наїрада из фонда Николе Мариновића ѝријовейци Л. К. Лазаревића – Он зна све, Отаџбина, 1891, XXVII, 236–242.

Крїоносци – друїи чин драме, Отаџбина, 1891, XXVIII, 2–21.

Калкуїа, Отаџбина, 1891, XXIX, 238–249; 380–400; XXX, 31–49, штампано и у *Тамо амо ѝо Исїоку*, свеска друга, Београд, Српска књижевна задруга, 1895.

1892

Помен Сими Милуїиновићу Сарајлији (1791–1891) о сїоїодишњици њеїової рођења, Отаџбина, 1892, XXX, 1–3.

Сироїо дијейте, їраїедија у їри чина Намика Кемала, Отаџбина, 1892, XXX, 133–141.

Сїахиница – Сїефана Ј. Јефїїића, Отаџбина, 1892, XXX, 472–483.

Песников сїан, Отаџбина, 1892, XXX, 489–494.

Позоришїе – Фаусї од Гуноа, Отаџбина, 1892, XXX, 131–134.

Мајске ноћи – ѝесме Андре Гавриловића, Отаџбина, 1892, XXX, 307–311.

Умейносїї – Моцарїї (1756–1791), Отаџбина, 1892, XXX, 311–314.

Бенїал, Отаџбина, 1892, XXX, 529–542, штампано и у *Тамо амо ѝо Исїоку*, свеска друга, Београд, Српска књижевна задруга, 1895.

Малајско море, Отаџбина, 1892, XXXI, 391–406, штампано и у *Тамо амо ѝо Исїоку*, свеска друга, Београд, Српска књижевна задруга, 1895.

С мора и са сува, Београд, Српска књижевна задруга, књига 2, 1892.

Синїайур, Отаџбина, 1892, XXXII, 206–223, штампано и у *Тамо амо ѝо Исїоку*, свеска друга, Београд, Српска књижевна задруга, 1895.

Чиїаоцима Оїаџдине, Отаџбина, 1892, XXXII, 756–759.

1894

Поїлед на индијску драму, Београд, Глас Српске краљевске академије, књига XLV, 1894.

Тамо амо ѝо Исїоку, свеска прва, Београд, Српска књижевна задруга, 1894.

1895

Књижевна клеветѝа – ѝосвећено ѝажњи др Љ. Негића, Дело – лист за науку, књижевност и друштвени живот, 1895, V, 537–540.

Концерѝи с мора, Бранково коло, 1895, 5:130–135; 6:163–167; 7:202–206.

О индијској драми, Мричакаѝиика (Вазанѝасена), Летопис Матице српске, 1895, 183:70–91.

Тамо амо ѝо Иѝоку, књига друга, Београд, Српска књижевна задруга, 1895.

О једном случају ѝедерасије са ѝовредом чмара, Српски архив, 1895, 1/12, 33.

Vlenorrhoea urethrae код мушкоѝ деѝеѝа од 5 ѝодина, Српски архив, 1895, 1/12, 185.

1896

Кай у мору, Босанска вила, Сарајево, 1896, 5:71–73; 6:90–93.

Комедија и ѝраѝедија, Бранково коло, 1896, 6:163–174.

Крѝионосици, ѝрви чин драме, Бранково коло, 1896, 6:163–174.

Војна хѝиѝјена за ѝиѝиомице Краљевске срѝске Војне академије, Београд, Министарство војно, 1896.

Постхумно

Горе доле ѝо Наѝуљу, Београд, Српска књижевна задруга, књига 47, 1898.

Чаробна ружа, Искра, 1898, 16:240–242.

Чаробна свирала, Искра, 1898, 23–24:353–355.

Несуђени, Драмска баштина, Музеј позоришне уметности Србије, XIII, 2, 2011.

ЗАКЉУЧАК

Академик Милан Јовановић Морски је знаменита, јавна и културна личност из последње трећине 19. века у Србији, која је после смрти веома брзо и неправедно заборављена. Рођен и школован у Аустроугарској монархији, одрастао на причама из српске средњовековне прошлости, све своје интелектуалне моћи посветио је напретку народа у Србији.

Високо и свестрано образован, познавалац страних језика, универзалног духа, радознао, неуморан, увек пун нових идеја, брзо је предузимао активности које су увек биле у складу са његовим схватањима. Своја уверења је заступао гласно и јасно, често изазивајући полемике. Предузимао је брзе и широке акције за све оно што је значило напредак и бољитак за средину у којој је живео, али из које се брзо удаљавао кад би сагледао да није добро схваћен и прихваћен. Тада би, не осврћући се, кретао даље са истом страшћу и енергијом.

Допринео је развоју здравствене културе српског народа и имао велики утицај на образовање као наставник хигијене у средњим школама

и први професор медицинских предмета (Хигијена и Судска медицина у Великој школи).

Мада лекар и велики здравствени просветитељ, својим књижевним радом стекао је за кратко време реноме образовног и даровитог књижевника и заузео угледно место не само у српској читалачкој публици на свим просторима где су се издавали српски часописи, већ и у високом кругу тадашње српске (пре свега београдске) интелектуалне елите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богић, А. *Топографски речник – опис среза Врачарској*, Гласник Српског ученог друштва, 1866, књига 2, свеска XIX: 85–264.
2. Божовић, Б. *Управа и ујравници града Београда*, Београд: Просвета, 2011.
3. Велимировић, М. *Српски лекари књижевници*, у Споменница Српског лекарског друштва, 1872–1972, Београд: Српско лекарско друштво, 1972:376–410.
4. Велмар-Јанковић, С. *Кайија Балкана*, Београд: Стубови културе, 2011.
5. Виловски, С. Т. *Моје усјомене (1867–1881)*, Београд: Нолит, 1988.
6. Волк, П. *Писци националној шегитра*, Београд: Музеј позоришне уметности Србије, 1995, 485–486.
7. Гавриловић, А. *О јосмртним рукописима др Милана Јовановића*, Бранково коло, 1896, 1558–1564.
8. Гавриловић, А. *Ојроштитај у име Књижевно-уметничке заједнице*, Српске новине, 1896, 644.
9. Гавриловић, А. *Др Милан Јовановић у Горе доле по Напуљу*, Београд–Загреб: Српска књижевна задруга, 1898, 47, III–LVI.
10. Гавриловић, А. *Знамениити Срби XIX века*, Загреб: Српска штампарија, 1903.
11. *Главни јодишњи скуј СЛД за 1884, 1885, 1886 и 1887* – извештаји, у Српски архив за целокупно лекарство, књига X, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1888.
12. *Годишњак Срјске краљевске академије X, Београд*: Краљевска српска државна штампарија, 1898.
13. Грујић, В. *Др Милан Јовановић Морски, здравствени јосветител и исјакнуити настјавник у Београду*, Годишњак града Београда 1974, XXI:279–291.
14. Грчић, Ј. *Милан Јовановић Морски*, Годишњак Матице српске за просту 1935, Нови Сад: Матица српска, 1935.
15. Данић, Ј. *Др Милан Јовановић*, Српски архив за целокупно лекарство, 1896, II, 5:307–309.
16. Димитријевић, Б. *Мосјови Васе Пелајића*, доступно на [www. Rastko. net/istorija/medicina](http://www.Rastko.net/istorija/medicina)
17. Ђоковић, М. *Онај сјтари Београд*, Београд: Фонд Милан Ђоковић, 2009.
18. Ђорђевић, В. *Читјаоцима Ојтајдине*, Отајбина, 1881, XXIV:643–644.

19. Ђорђевић, В. *На српско дујарској іраници 1885*, Отацбина, 1887, XVI: 29–72.
20. Ђорђевић, В. *Л. К. Лазаревић*, – Опроштајне речи, Отацбина, 1891, XXVII:165–248.
21. Ђорђевић, В. *Промене у уреднишћиву Ошцацбине*, Отацбина, 1891, XXVIII:649–651.
22. Ђорђевић, В. *Српској чийшалачкој йудлици*, Отацбина, 1892, XXXII:752–756.
23. Ђорђевић, П. *Говор над самрйним ковчејом др Милана Јовановића у Вознесенској цркви у Беоіраду*, Босанска вила, 1897, 12, 1:198–199.
24. Ђорђевић-Призренац, М. *Др Милан Јовановић*, Српске новине, 1896, 643–644.
25. Ердељановић, Ј. *Срди у Банашу, ейнолошка истйраживања, насеља и сйановнишћиво*, Нови Сад: Матица српска, 1986.
26. *Закон о устйројстйву Велике школе (Академије)*, Српске новине, 24. септембар 1863.
27. *Закон о уређењу санийейіске сйруке и чувању народноі здравља*, Београд: Државна штампарија, 1881.
28. Иванић, Д. *Срди у Лајйцију*, Београд, Задужбина Доситеја Обрадовића, 2012.
29. *Извешћај са светйске изложде у Паризу 1889*, Листак Српских новина, 12. јануар 1893.
30. Јанковић, Д. *Несућени*, Отацбина, 1889, XXI: 449–460.
31. *Јединстйво* – лист за политику и књижевност, 1869–1873.
32. Јерemiћ, Р. *Библиоірафија српске здравстйвене књижевностйи*, Београд: Библиотека Српског лекарског друштва, 1947.
33. Јовановић Змај, Ј. *Наіовестй*, Српске новине 1. јануар 1880, 4.
34. Јовановић Р. В. *Крићичарска ојажања Милана Јовановића на йочетйку рага Народной йозоришћиа у Беоіраду*, Театрон, часопис за позоришну историју и театрологију, 1994, XVIII, 84/85/86:59–64.
35. Јовановић, С. *Љубомир Негдић* – прештампано из Нове Европе 1920, Загреб: Графичко накладни завод, 1921.
36. Јовановић, С. *Моји савременици*, Београд: Avala Print & Publishing Company, 1961.
37. Јовичић, В. *Часојис Ошцацбина 1875–1892*, Београд: Avala Print & Publishing Company, 1961.
38. Јовичић, В. *Часојис Ошцацбина 1875–1892*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1979.
39. Јосимовић, Е. *Објаишење йредлоіа за реулисаче оноі дела вароши Беоірага шћіо лежи у Шанцу*, Београд: Државна штампарија, 1867.
40. Календар са шематизмом за 1863. годину.
41. Календар са шематизмом за 1866. годину.
42. Календар са шематизмом за 1868. годину.
43. Календар са шематизмом за 1870. годину.
44. Календар са шематизмом за 1871. годину.
45. Календар са шематизмом за 1885. годину.
46. Календар са шематизмом за 1888. годину.
47. Календар са шематизмом за 1889. годину.

48. Календар са шематизмом за 1890. годину.
49. Календар са шематизмом за 1891. годину.
50. Календар са шематизмом за 1892. годину.
51. Katičić, R. *Stara indijska književnost – sanskritska, palijska i prakrtska*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1973.
52. Кашиковић, Н. *Др Милан Јовановић, српски књижевник и академик*, Босанска вила, 1896, 5:69–72.
53. Костадиновић, А. *Пућничка пројекција инџиме* (путописна проза Милана Јовановића Морског), Зборник радова Филологија и Универзитет, Ниш: Наука и савремени универзитет, 2012, 205–211.
54. Кришан, Љ. *Јарковац*, 2012, 71–78.
55. Lesky, E. *The Vienna Medical School of the 19th Century*, Baltimor: Johns Hopkins University Press, 1976.
56. Lester, S. *The Vienna Medical School of the 19th Century*, JAMA, 1977, 238 (11):1183–1186.
57. М. М. Смрћ цара Мијаила – жалосиво њозорје у њеј делова, Даница, лист за забаву и књижевност, 1870, 155–157; 171–188; 202–206.
58. Максимовић, Б. *Јосимовићева реконструкција Београда у Шанцу*, Годишњак Музеја града Београда, 1957, 207–235.
59. Максимовић, Г. *Пућојисна проза Милана Јовановића Морској*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 2008, LVI, 3:623–638.
60. Максимовић, Г. *Комедиографски смех Милана Јовановића Морској*, Philologia Mediana, 2011, 3:429–440.
61. Максимовић, Ј. *Дојринос лекара из Војводине у усјосћављању здравствене службе у Срдији и оснивању и раду Српској лекарској друштва*, Медицински преглед, 2008, 3–4, 191–203.
62. Малетић, Ђ. *Грађа за историју народној њозоришња у Београду*, Београд: Чупићева задужбина ХХИ, 1884.
63. Матавуљ, С. *Биљешке једној њисца*, Београд: Српска књижевна задруга, 1939.
64. Матић, В. *Др Косћа Цукић – живој сайћан од визија (1826–1879)*, УБС Банкарство, 2006, 60–66.
65. Медаковић, Д. *Срди у Бечу*, Нови Сад: Прометеј, 1999.
66. Микавица, Д. *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад: Stylos art, 2005.
67. Микавица, Д., Васин, Г. *Пошврдна дијлома њајријарха карловачкој Прокојија Ивачковића*, Истраживања 22, Нови Сад, 2011, 333–336.
68. Миловановић, С. *Српска народно-црквена аућономија у Утарској у друој њоловини 19. века и њочејком 20. века*, Рад Музеја Војводине, бр. 50, 2008, 207–228.
69. Недић, Љ. *Индијска драма*, Српски преглед, 1895, 3:98.
70. Николић, Ј. *Београдски вековник*, Београд: Албатрос плус, 2013.
71. Новаковић, Д. *Оснивање Бојословије у Београду и усјосћављање њравној оквира њеној рада*, Зборник Института за педагошка истраживања, 2007, 165–180.

72. Новаковић, С. *Свему српском народу*, Отаџбина, 1892, XXXI, 476–480.
73. Новаковић, С. *Историја српске књижевности*, Београд, 1867, 1871.
74. Новаковић, С. *Српска библиографија за новију књижевност*, Београд, 1869.
75. Огњановић, А. *Граничарске народне школе и њихови учитељи на територији Војводине од 1774. до 1872. године*, Нови Сад: Матица српска, 1964.
76. *Основни закон Краљевско-српске академије*, Српске новине, 11. новембар 1886.
77. Павловић, Р. *Реч і. Ристиа Јеремића, ириликом његове иромоције за иочасноі докѣтора Беоірадскоі универзитѣиа*, Медицински преглед, 1938, XIII, 1–6.
78. Падејски, П. *Бишка на Косовом пољу и иад српске државе*, Отаџбина, 1889, XXII 366–422.
79. Пејиновић, М. *Значај д-ра Милана Јовановића као иуићоисца*, Босанска вила, 1897, 13:205–206; 14:232–233; 17:269–270; 19:300–301; 22:346–347.
80. Пелагић, В. *Књиа за народ. Сйварни и домаћи учийељ. Поучна књиа за здраве и болесне, за сйаре и младе, за сељаке и варошане*, Нови Сад: Штампарија А. Пајевића, 1879.
81. Петровић, И. *Три века српске школе*, Норма, IX, 2003, 1, 167–190.
82. Плајел, Д. *Двадесетіоіодинишница Беоірадске реалке*, Београд: Штампарија Краљевине Србије, 1890.
83. Пламенац, С. *Др Милан Јовановић Морски и његова дисертација*, Acta historica medicinae, pharmatiae et veterinae, 1974, 51–58.
84. Поповић, В. *Војна хийијена*, Дело – лист за науку, књижевност и друштвени живот, 1896, XII 170–172.
85. Поповић, П. *Српска књижевна загруа*, прештампано из Погледа, Београд: Штампарија Д. Димитријевића, 1897.
86. *Први извешіај о Српској морейловској закладној школи у Србинама*, Дубровник: Штампарија Драгутина Претнера, 1885, доступно на <http://www.rastko.rs/rastko-bo/istorija/pomorska-skola>
87. *Радња Матице српске іодине 1864*, Летопис Матице српске, 1864, 109:197–209.
88. Савић, М. *Несућени, комедија др Милана Јовановића*, Српске илустроване новине, 1881, 1:59.
89. Савић, М. *Др Милан Јовановић*, Летопис Матице српске, 1898, II, 194:79–92.
90. Савић, М. *Прилике из мој живоића*, Нови Сад: Академска књига, 2009.
91. *Сасіанак Књижевноі одбора*, Летопис Матице српске, 1872, 114:272.
92. *Сасіанак Књижевноі одбора*, Летопис Матице српске, 1873, 115:261.
93. Segi, L. *Studenti sa današnje teritorije Vojvodine na evropskim univerzitetima 1339–1919*, Novi Sad: Arhiv Vojvodine, 2010.
94. Симић, С. *Издања Српске књижевне загруе 1894*, Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, 1895, VII, 307–315.
95. Скерлић, Ј. *Омладина и њена књижевност (1848–1871)*. Изучавање о националном и књижевном романтизму код Срба, Београд: Српска краљевска академија, 1906.
96. Скерлић, Ј. *Историјски иреілед српске шіаміе 1791–1911*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1911.
97. Скерлић, Ј. *Историја нове српске књижевности*, Београд: Издавачка књижара Ц. Б. Цвијановића, 1914.

98. Скерлић, Ј. *Љубомир Недић, књижевна студија*, Књижевна критика, Београд: Рад, 1986.
99. *Скуй Књижевној одбора*, Летопис Матице српске, 1872, 114:273–274.
100. *Скуй Књижевној одељења*, Летопис Матице српске, 1873, 115:259.
101. *Скуйшићина Мајице српске*, Летопис Матице српске, 1874, 116:227–228.
102. *Сјоменица 1861–1961*, Нови Сад: Српско народно позориште, 1961.
103. *Српски архив за целокујно лекарство*, XII, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1895.
104. Стајић, В. *Новосадске биографије: Из архиве Новосадској мајистраија*, Нови Сад: издаје град Нови Сад, 1936.
105. Станић М. *Грађа о именовану њрвих чланова Српске краљевске академије*, издање Архив САНУ, Београд, 2010.
106. Стефановић Виловски, Ј. *Бийка на Јарковцу – њре двадесет и седам година*, Отаџбина, 1875, II, 8:594–607.
107. Стојковић, Б. *Историјски ѡрејлед српске ѡзориине крииике*, Сарајево: Босанска пошта, 1932.
108. Surnam, G. *Titel der Dissertation Habsburg Universities 1848–1918*, Wien: Biografy of a Space, Dissertation, Universitat, 2012.
109. Т. *О саставку і. Милана Јовановића „Наша крииика“ у Српском лејѡиису*, Даница, лист за забаву и књижевност, 1865, 26:619–621; 28:670–672; 30:791–791.
110. Тартаља, И. *Један заборављени мајстор српске ѡрозе из ранѡ реализма*, Научни састанак слависта у Вуковару, Зборник радова, 1984, 129–136.
111. Томандл, М. *Српско ѡзоришије у Војводини (1736–1868)*, Нови Сад: Матица српска, 1953.
112. Трговчевић, Љ. *Историја српске књижевне задруге*, Београд: Српска књижевна задруга, 1992.
113. Ђоровић, В. *Историја српској академској друиштва „Зора“ у Бечу*, Рума: Штампарија Ђорђа Петровића, 1906.
114. Ђоровић, Љ. *Београд у девейнаесѡм веку из дела сѡраних ѡисаца*, Београд: Библиотека града Београда, 2008.
115. Naesckel, E. *Indische Reisebriefe*, Berlin: Gebruder Paetel, 1883.
116. Хаџић, А. *Позоришије*, Позориште, Нови Сад, 1871, 1–8.
117. Христић, Ј. *Мала филозофија ѡзориине крииике*, Београд, Просвета, 1977.
118. Христић, К. *Зайиси сѡарѡ Београђанина*, Београд: Просвета, 2011.
119. Црнић Пејовић, М. *Херцеѡвачке издејлице у Боки Коѡорској и Конавлима (1875–1878)*, Гласник Етнографског института САНУ, LVI, доступно на www.doiserbia.nb.rs/
120. Šenoa, A. *IV Pjesništvo dramatsko*, U Antologija pjesništva hrvatskoga i srpskoga, narodnoga i umjetnoga, sa uvodom u poetici, Zagreb, Naklada Matice hrvatske 1876.
121. Шумаревић, С. *Позоришије код Срѡа*, Луча, Библиотека задруге Професорског друштва, Београд, 1939, Narodna biblioteka u Jagodini www.jabooka.org.rs
122. Šurmin, Dj. *Povjest književnosti hrvatske i srpske – sa 21 ispravom i 70 portreta*, Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugle i Deutsch), Zagreb, 1898.

MILAN JOVANOVIĆ MORSKI

(1834–1896)

Milan Jovanović-Morski was born in 1834, in the village of Jarkovac, the Banat region, Torontál county in the Kingdom of Hungary. He finished elementary school in Jarkovac, junior high school in Vršac and senior high school in Timișoara. His education was financed by the landowner Petar Jagodić.

After graduating from high school, he went to Vienna, in 1854 or 1855, where he studied medicine, married Tereza Labor, founded the youth society *Zora* (*Dawn*) and started his career as a man of letters and a critic. From this period originated his first dramatic piece of work, a historical drama, *Kraljeva Seja* (*The Royal Nurse*). It was premiered in Osijek, on November 23rd, 1864. After that, it was performed about 20 times in Novi Sad, Belgrade and in almost every town in Vojvodina.

The same year, 1864, his article *Naša kritika* (*Our Critic*), published in *Letopis Matice srpske* (*Chronicle*), attracted the attention of readers and introduced him to the world of Serbian literature. His critical analysis, reviews, essays and appraisal were published in the following magazines: *Letopis Matice srpske* (*Chronicle*), *Jedinstvo* (*Unity*), *Pozorište* (*Theatre*), *Srpske novine* (*Serbian Newspaper*), *Vila* (*Villa*), *Javor* (*Maple*), *Mlada Srbadija* (*Young Serbs*), *Srpska zora* (*Serbian Dawn*), *Otađzbina* (*Fatherland*), *Srpske ilustrovane novine* (*Serbian Illustrated Newspaper*), *Glas Crnogorca* (*Voice of Montenegro*).

In the spring of 1865, Milan Jovanović arrived in Belgrade with his wife Tereza. He was appointed a professor of dietetics at the Seminary, professor of physics, chemistry and dietetics at the Women's High School, and a year later a professor of dietetics at the Belgrade Lyceum (*Realka*). Not only did he teach at those schools, but he also wrote textbooks for their students.

At the same time, he was appointed a lecturer in forensic medicine and dietetics at the Higher School (*Velika škola*). His reception lecture entitled *Introduction to Public Hygiene* given at the Faculty of Law of the Higher School was published in its entirety in *Serbian Newspaper*. The reception lecture on forensic medicine, *Natural Sciences in the Service of Law and Justice*, was published in the magazine *Vila*. He taught hygiene and forensic law to 4th-year students. He wrote a textbook for law students which was published in 1868 under the name *Manual of Forensic Medicine for Lawyers*.

Meanwhile, in August 1867, Milan Jovanović defended his doctoral dissertation entitled *Ueber die Wechselfieber* (*About the Intermittent Fever*) at Leipzig Medical Faculty!

In November 1869, he was elected an honorary professor at the Higher School. Apart from teaching at the Faculty of Law, Milan Jovanović was actively involved in social, cultural and especially theatrical life in Belgrade. He was a dedicated contributor to Belgrade's cultural progress.

Glasnik Srpskog učenog društva (*The Gazette of the Serbian Learned Society*) published his article *Opšta biostatika s pogledom na statistiku života i zdravlja u Srbiji* (*General Biostatistics with a View to Life and Health Statistics in Serbia*) (1866, Book IV, Book XX, 102–131). Based on this and other previously published articles, he became a full member of the Serbian Learned Society, in February 1869.

Milan Jovanović had been living and working in Belgrade for less than six years when, suddenly, in September 1871, he resigned from his post at the Higher School and went to Novi Sad.

He had a private medical practice and immediately became involved in the cultural life of Novi Sad. He was elected vice-president of *Matica Srpska* and had his articles, on various topics, published in the *Chronicle*.

At the same time, he was involved with the Serbian National Theatre, in Novi Sad. This theatre produced his plays *The Royal Nurse*, *The Demon*, and *Dream and Reality*. He was also a theatre critic who wrote for newspaper *Zastava* (*Flag*) and magazine *Pozorište* (*Theatre*).

In 1871, Milan Jovanović was elected professor and manager of the Novi Sad Lyceum (Realka). He tried to have the school building repaired and wanted to procure teaching aids and improve teachers' professional status. He failed and, having yielded to the Hungarian school administration, resigned from the post in December 1874.

In early 1875, he arrived in Herceg Novi and accepted the position of Municipal Supervisory Physician. The village of Srbina, near Herceg Novi, had in those days a Serbian naval foundation school at which Jovanović started teaching the Serbian, French and German languages, drawing and calligraphy. During the Herzegovina Uprising, Milan Jovanović organized a hospital for the wounded, in Herceg Novi, and he worked in it. He also established the Committee for Suffering Herzegovinians.

After receiving a personal invitation from Prince Nikola, Dr Jovanović went to Cetinje in June 1876, to serve as the court physician, teacher and educator of Prince Danilo. He spent the winter of 1877–1878 in Naples, accompanying Princess Milena and the heir to the throne, Danilo. Jovanović's sojourn in Naples was described in his travel letters that were published in the magazine *Srpska zora* (*Serbian Dawn*) in Vienna.

In the autumn of 1878, in Trieste, he accepted the position of ship's doctor on long-haul steamships. He spent 4 years on board various ships,

travelling, observing and writing travel-logs. This is how he became Milan Jovanović-Morski¹ – a well-known travel writer.

His travel letters and stories were published as they came out, in literary magazines: *Srpska zora* (*Serbian Dawn*), *Javor* (*Maple*), *Glas naroda* (*Voice of the People*), *Srpske ilustrovane novine* (*Serbian Illustrated Newspaper*), *Letopis Maticе srpske* (*Chronicle*) and *Otadžbina* (*Fatherland*).

Following the foundation of the Serbian Literary Association, Jovanović's texts were thematically arranged and published in four separate travelogue books: *From the Sea and the Mainland* (1892), *Here and There in the East, Book I* (1894), *Here and There in the East, Book II* (1895) and *Up and Down in Naples* (1898).

In June 1879, Tereza gave birth to their son Mladen. Jovanović decided to live in Serbia with his family. He accepted the position of the resident physician in the village of Parcani, near the railway line under construction, during tunnelling works (between 1882 and 1884). In 1885, he was appointed doctor in charge of the district of Vračar, and in 1889 he became one of the 5 municipal doctors in the town of Belgrade.

After returning to Belgrade, he renewed his contacts with *Matica srpska* in Novi Sad, but this time as an associate member of *Letopis* (*The Chronicle*) which published one or two of his articles every year.

Towards the end of 1884, Dr Milan Jovanović became a corresponding member of the Serbian Medical Society, its full member in January 1885, and the Secretary in February 1887. He was very active and extremely busy at work when he asked to be relieved of his duties.

Milan Jovanović participated in the Serbo-Bulgarian war in 1885 as a captain and a sanitary physician attached to the Šumadija Cavalry Regiment in Niš. He left the unfinished manuscript *My Memories from the Serbo-Bulgarian War*.

In 1838, he was appointed professor at the Military Academy where he taught military hygiene, German and French. He also wrote the textbook *Military Hygiene for Cadets of the Serbian Royal Military Academy*, which was published posthumously, in 1896.

Dr Milan Jovanović was a long-time associate, and the editor of the magazine *Otadžbina* (*Fatherland*), from December 1891 until the end of 1892, which was when the magazine ceased publication.

His analysis of six stage plays, written by Serbian writers about the Battle of Kosovo, was published as the essay *Point of View in the Dramatic Literature about Kosovo* (by Glas Srpske Kraljevske akademije – *The Voice of the Serbian*

¹ Morski, Serbian adjective referring to the sea, loosely translated as *seafarer* (translator's note)

Royal Academy, Belgrade, 1890). In January 1890, he was elected a corresponding member of the Serbian Royal Academy, Department of the Academy of Arts.

Dr Milan Jovanović was one of the founders of the *Serbian Literary Association*, which was established in April 1892 and which published four collections of his short stories and travelogues: *From the Sea and the Mainland* (1892), *Here and There in the East*, Book I (1894), *Here and There in the East*, Book II (1895) and *Up and Down in Naples* (1898).

He was elected as Academician by the Serbian Royal Academy in December 1892. His reception speech entitled *View of the Indian Drama* was held on October 2nd, 1894 and published in the *Voice of the Serbian Royal Academy*, Book XLV, 1894.

Academician Milan Jovanović-Morski died suddenly on May 25, 1896, in his flat, where he was living alone. His funeral was one of the most impressive processions in Belgrade at the time.

Period of life and work of academician Jovanović belongs to the last decades of the 19th century. He was a physician, naturalist, educator, writer and world traveller. Jovanović was a highly educated and versatile person, of universal spirit, and fluent in several European languages, had restless and curious nature, was always full of new ideas and ready for action. He was aware of the current problems of Serbia's health and education systems and he undertook energetic actions to rectify the situation. He wrote numerous popular health instruction notes for the people and was the author of textbooks which presented the achievements of the modern medical science. He helped the development of health awareness and education in secondary schools and at the Higher School. His literary and artistic achievements followed the needs for the development of Serbian society to which he brought the spirit of European literary, theatre and music culture. In his lifetime, he was known as an outstanding travel writer who brought to undeveloped Serbia not only his impressions of the Far East but also of the history, religion, literature and the real life of the people who, in Europe, were still veiled in mystery. He was born an Austro-Hungarian subject but, being aware of his roots and knowing his potentials, he dedicated his entire life to the development of culture and health of his people, the people of Serbia.